

SEMPOZYUM
ORTADOĞU'NUN GELECEĞİ AÇISINDAN
Şİİ-SÜNNİ İLİŞKİLERİ
27-29 Eylül 2013 ÇORUM

Editörler
Mesut OKUMUŞ Cemil HAKYEMEZ

ÇORUM BELEDİYESİ KÜLTÜR YAYINLARI
ÇORUM 2014

Şİİ-SÜNNİ İLİŞKİLERİ ÇERÇEVESİNDE IRAK'TA SADR AİLESİ

Yusuf BENLİ*

Giriş

Irak; Şii ve Sünnî oluşumların tarihi ile yakından alakalı bir coğrafyadır. Bu nedenle Şii-Sünnî ilişkileri açısından da önemli bir tarihî geçmişe sahiptir. Tarihî süreçte Şiiliğin ve Sünniliğin Irak'ta var olma ve hâkimiyet mücadelesinde Şii-Sünnî kutuplaşmasının yaşandığı dönemler olduğu gibi yakınlaşma ve işbirliğinin yaşandığı devirler de olmuştur.

Tarihte olduğu gibi günümüzde de Irak'ta ve Şii çevrelerde saygın konumlarıyla bazı dinî lider şahsiyetlerin ve ailelerin, Şii-Sünnî ilişkilerinde belirleyici bir etkiye sahip oldukları görülmektedir. Son asırda Şii çevrelerde bu özellikleriyle ve "ulema aile" vasfıyla temayüz eden "Sadr ailesi" araştırılması gereken bir önem arz etmektedir.

Sadr ailesi; Irak, Lübnan ve İran Şii toplumunda belli bir dönem siyasî-dinî "karizmatik" liderler yetiştirmiş bir ailedir. Aile soyağacında yer alan bazı üyeleri, zaman zaman söz konusu ülkelerdeki Şii toplum içerisinde aktif siyasî-dinî faaliyetler yürütmüşlerdir. Sadr ailesine mensup kimi şahsiyetler, siyasî muhalefetteki öncü konumları nedeniyle acıklı bir sona maruz kalmışlardır.

Irak Şiiliği ve bu çerçevede Sadr ailesinden lider kişiliklere dair incelemelerden tespit edildiği kadarıyla bu aile, yakın geçmişte ve günümüzde siyasî tutum ve söylemleriyle olduğu kadar Şii-Sünnî münasebetlerinde işbirliğini ortaya koyan yaklaşımlarıyla da dikkat çekmektedir.

Bu tebliğ metninde, Sadr ailesinin uzun bir zaman diliminde ve geniş bir coğrafyadaki tarihî serüvenini, sadece Irak'taki Şii-Sünnî ilişkileri çerçevesindeki pozisyonları ve bakış açılarıyla sınırlı bir şekilde ele almaya çalışacağız.

Irak'ta Sünnî-Şii Sorunu -Kısa Tarihçe-

Şii nitelikli hareketler, özellikle Irak'ta Emevî ve Abbasî yönetimleri için sürekli bir tehdit oluşturmuşlardır. Şii'lerin üstünlüklerini sürdürdükleri X-XI. asırlar, kimi araştırmacılar tarafından Şii asrı olarak nitelendirilmiştir. Bu devre, Selçukluların 447/1055'de Bağdad'a girerek İslâm dünyasının liderliğini ele geçirmelerine kadar yaklaşık bir asır sürmüş, bazı yönlerden İslâm'ın tarihsel sürecinde önemli bir kırılmaya ve birtakım değişikliklere yol

* Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Mezhepleri Tarihi Öğretim Üyesi

açmıştır. Şii asrının veya Büveyhî hâkimiyetinin etki ve yansımaları, Bağdad'da çok daha berrak ve çarpıcı bir şekilde izlenebilir. Bu dönemde Şiiler, sosyal hayatta eskiden karşılaştıkları kimi sınırlamalardan uzak olarak kendilerini daha serbest bir ortama kavuşmuş hissetmişlerdir. Tarihte ilk defa Bağdad'da "Sebbü's-Sahabe" inançlarını aleniyete dökerek camilere kimi sahabeyi lanetleyen yazılar yazmışlardır. Büveyhî emiri Muizzuddevle'nin (334-356/946-967) emriyle Aşure merasimleri düzenlenmiş ve bütün bu etkinlikler uzun bir süre sürdürülmüştür. Şiiler, Bağdad'da kendilerine ait mahalle, cami, mescit ve meşhetlerde ezanı kendi anlayışlarına göre okuyabilmişlerdir. Büveyhîler zamanında önemli bir yenilik de, Bağdad'da ilk defa Hz. Ali soyundan gelenlerin, nüfus ve yargı işleri için bağımsız bir nakiplik kurumuna sahip olmaları idi. Bu devirde Sünnîlik ve Sünnîler, devleti ve devlet gücünü temsil etme imtiyazını kaybetmiştir. Onlar, bu süreçte Abbâsî halifelerinin Bağdad'da Büveyhîlerin elinde nasıl oyuncak olduklarına şahitlik etmişlerdir. Yönetim ve bürokraside ağırlık Şiilerin elinde olmuştur. Büveyhîlerin iktidara gelişleri, Şii-Sünnî düşmanlığını artırmıştır. Özellikle Bağdad, tüm Büveyhî tarihinde geniş çaplı ve sürekli mezhep çatışmaları içerisinde kalmıştır. Bir asırdan fazla bir zaman devam eden Büveyhîler idaresindeki Bağdad'ın tarihi, bir açıdan Sünnî-Şii çatışmaları tarihidir denilebilir.¹

Bağdad'ın Büveyhîler eliyle Şii ve Sünnî diye ikiye ayrılması,² aralarında karşılıklı çatışmaları, korkuyu ve fitneyi de beraberinde getirmiştir. Büveyhoğulları devrinde, Şii geleneğinde bugün de aynı canlılık ve bağlılıkla yaşanan Muharrem ayındaki törenler başlatılmıştır.³ Diğer taraftan, Şiilere ait önemli günleri, yas ve kutlama günleri olarak ilan ederek uygulamışlardır. Büveyhîlerden önce Bağdad'da büyük Şii toplulukları yokken, onların döneminde şehrin batı kesiminde yer alan Kerh mahallesi Şiilerin merkezi haline gelmiş, ileride Sünnîler ve Şiiler arasında meydana gelecek kanlı olayların zemini de oluşturulmuştur.⁴

Kaynaklarda yer alan kayıtlara göre Büveyhîler dönemi, Şiilerin açıktan desteklendiği ve mezhebî taassubla Şii ve Sünnîlerin birbirlerine nefret duygularının besletilerek büyütüldüğü bir dönemdir. Bu dönemde Sahabeye hakaret edilmesi Sünnîleri tahrik etmiş ve aradaki düşmanlığı artırmıştır.⁵ Bağdad'daki Şii-Sünnî çekişmesinin zaman zaman alevlendiği, tarihî kayıtlardan izlenebilmektedir. Mezhep taassubundan kaynaklanan bu çekişmeler, uzun

1 Ahmet Güner, "Şii Yüzylında Yahut Büveyhîler Devrinde Bağdad'tan Bazı Yansımalar", *Uluslararası İslâm Medeniyetinde Bağdad Sempozyumu MÜİF yay.* 2011, s. 151-170; Muharrem Akoğlu, "Büveyhîler'in Mezhebî Eğilimleri/Politikaları Üzerine", *Bilimname*, XVII/2, Kayseri, 2009, s. 123 - 138

2 Philipp K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul, 1980, s. 741; Erdoğan Merçil, "Büveyhîler", *DİA*, VI, s. 498; Ahmet Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti*, İstanbul, 2002, s.171.

3 Ethem Ruhi Fırlah, *İmâmiyye Şiası*, İstanbul, 1984, s. 181-182.

4 Ebû'l-Fidâ, *Tarih*, Beyrut, 1997, I, s. 526-528; Merçil, "Büveyhîler", s. 498; Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti*, s. 156-178.

5 Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti*, s. 171.

yıllar süren mücadelelere dönüşerek iki tarafın da birbirlerine karşı güvenlerini kaybetmelerine neden olmuştur.⁶ Zaman zaman bir araya gelen Şiiler ve Sünniler, aralarında bir barış ortamı sağlanması ve barışın gereği olarak mezhebi hassasiyetlere ve taassuba dikkat edilmesi girişimlerine rağmen birbirlerine büyük zararlar vermişlerdir. 447/1055 tarihinde Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in Bağdad'a girerek, Şiilerin hâmisî Büveyhoğulları devrine son vermesiyle birlikte Şiiler ve Sünniler arasındaki çatışmalar azalmıştır.⁷

Halife Kâdir-Billah, hilâfet döneminde (381-422/991-1031) Sünnî anlayışın yeniden dirilmesine katkıda bulunmuş, Şia ve diğer fırkalar karşısında Ehl-i Sünnete açıkça destek vermiştir.⁸

Şii-Sünnî ilişkilerinde önemli sayılabilecek bazı tarih ve olayları zikretmek gerekirse, Sünnilerle Şiiler arasında 389/998, 392/1002, 406/1015, 407/1016 ve 408/1017 yıllarında, Bağdad'da özellikle "Aşûre mâtemi" ve "Gadir-i Hum" bayramı günlerinde ciddi çatışmaların vuku bulduğu kaynaklarda yer almaktadır.⁹ Bu günlerin yıldönümleri, sonraki zamanlarda da iki taraf arasında kargaşa nedeni olmaya devam etmiştir.

Sünnî Abbâsî hilafetinin temsil ettiği düşünce ve onun bağlı olduğu merkezî otoritenin gün geçtikçe zayıflaması, muhalif çevrelere güç kazandırmıştır. Bağdad hilafetine ve dolayısıyla Sünnî düşünceye tehdit teşkil eden Fâtımîler, el-Hakîm Biemrillah (996-1021) döneminde Abbâsî topraklarında Şiilik propagandası yapan ve binlerce dâiden oluşan taraftarlarını kullanmaktaydılar.¹⁰ Bu dâiler, Bağdad'a kadar girerek propaganda yapıyor, Şiiler arasında taraftar toplamaya çalışıyorlardı. Abbâsî halifesi Kâdir-Billah, onların kendi aleyhlerine yaptığı bu propagandaları etkisiz kılmak ve dini-siyasî nüfuzlarının artmasını önlemek için 402/1001 yılında Bağdad'daki Sünnî ve İmâmiyye Şiasından aileleri toplayarak, Fâtımîlerin nesebinin gayr-i sahîh ve inançlarının da İslâm dışı olduğunu belirten bir "beyannâme" yayınlamıştır.¹¹

İki taraf arasında "ortak düşman"a karşı zaman zaman ortaya çıkan bu yakınlaşmanın bir örneği de, 441/1049 senesinde, Ebû Muhammed en-Ne-sevî'nin Bağdad'a şurta olmasının akabinde yaşanmıştır. Bu şahsın, taraflar

6 Celâleddin Suyutî, (911/1505), *Tarihü'l-Hulefa*, thk. M. M. Abdulhamid, Beyrut, 1997, s. 464; Ebû'l-Fidâ, *Tarih*, I, s. 526 vd.; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, trc. Abdülkerim Özeydin, İstanbul, 1987, IX, s. 436-438; İbnü'l-Azîmî, *Azîmî Tarihi: Selçuklularla İlgili Bölümler (430-538/1038-1143)*, haz. Ali Sevim, Ankara, 1988, s. 11-13; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti*, İstanbul, 2003, s. 131-133.

7 Ocak, *Selçukluların Dini Siyaseti*, s. 171-175.

8 Halil İbrahim Bulut, Şeyh Müfid ve Şia'da Usûlî Farklaşma Süreci, İzmir, 2005, s. 198.

9 Ebû'l-Fidâ, *Tarih*, I, s. 525.

10 Abdulkahir b. Tahir b. Muhammed Bağdadî, (429/1037), *el-Fark Beyne'l-Frak*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Beyrut, 1993, s. 63; Ebû'l-Muzaffer İsfarâ'înî, (471/1078), *et-Tebîr fi'd-Din ve Temyîzi'l-Fırakâ'n-Nâciye an Fırakâ'l-Hâlîkîn*, thk. Kemal Yusuf el-Hûd, Beyrut, 1983, s. 38.

11 Farhad Daftary *Muhalif İslâm'ın 1400 Yılı İsmâîlîler: Tarih ve Kuram*, çev. E. Özkaya, Ankara, 2001, s. 167; Bulut, Şeyh Müfid ve Şia'da Usûlî Farklaşma Süreci, s. 199-200.

arasında fark gözetmeden insanları öldürüp, mallarını gasp etmesi, iki grubu birbirine yaklaştırmıştır. Bir araya gelen Şii ve Sünnîler, aralarında barış yaparak Nesevî'yi öldürmeye and içmişlerdir. Barışın gereği olarak Şiiler "seb-bû's-sahâbe"den vazgeçmiş, Sünnîler de ezanlara Şiiler tarafından okunan "Hayye alâ Hayri'l-Amel" lafzını eklemişlerdir. Ayrıca, karşılıklı olarak birbirlerinin câmilerine gitmeye, mezarları ziyaret etmeye başlamışlardır.¹²

İki taraf arasında diğer bir uzlaşma örneği de Halife Nâsır-Lidinillah (575-622/1179-80-1225) devrinde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Halife, döneminin çeşitli siyasî güçleri karşısında, İslâm'ın farklı dinî gruplarını hilâfetin etrafında birleştirmek arzusunda idi. O, bazı seleflerinin yaptığı gibi, devlet ve toplum içerisinde önemli mevkiiler verdiği Şiilerle uzlaşmayı arzuluyordu.¹³

Bu gelişmeler yanında tarihî süreçte iki taraf arasında çatışmalar da yaşanmıştır. Meselâ 482 yılı içinde çıkan olaylarda çok sayıda kişi ölmüş, Şiiler mescidlerinin kapılarına "Hz. Peygamber'den sonra beşerin en hayırlısı Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali'dir" diye yazmak zorunda kalmışlardır.¹⁴

İslâm âleminin en güçlü devleti ve hilâfetin koruyucusu durumundaki Selçukluların siyasetinde Sünnîliğin savunulması ve Şiilikle mücadele önemli bir yer tutmaktaydı. Onlarla birlikte Şii Büveyhoğulları devletine son verilerek ezanlardaki Şii sembol kaldırılmış, Sünnîlik esaslarını yayacak olan medreseler açılmıştı.¹⁵

Sünnî hâkimiyetin devam ettiği Abbasî-Selçuklu döneminden sonra, Moğolların Bağdad'ı ele geçirdiği 656/1258 yılının ardından Şii-İmâmîyye'nin kuvvetlenmesine yol açan gelişmeler yaşanmıştır.¹⁶ Ancak, samimî bir Sünnî olarak yetiştirilmiş olan son İlhanlı hükümdarı Ebû Saîd ile birlikte ülkede Şii-Sünnî çatışmasına fırsat verilmemiş, onun zamanında sikke ve hutbeler tekrar Sünnî usûle göre düzenlenerek Şiilerin devlet idaresinde nüfuzları ortadan kaldırılmıştır.¹⁷

12 Ahmet Ocak, "Selçuklular Döneminde Şii-Sünnî İlişkileri", *Erdem*, VIII/23 (Türklerde Hoşgörü Özel Sayısı II), 1996, s. 405 vd.; Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti*, s. 172.

13 Claude Cahen, "Osmanlılardan Önce Anadolu'da Şiilik Problemi", çev. Sabri Hizmetli, *AÜİFİ-İD*, V, 1982, s. 310-311.

14 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, X, s. 142-3, 147, 153, 158-9, 375-6.

15 Ebû Ali Hasan b. Ali et-Tûsî Nizâmü'l-Mülk, (485/1092), *Siyasetnâme*, (Farsça ve Türkçe çevirisi birlikte) haz. Mehmet Altay Köymen, Ankara, 1999, s. 47, 115-117; Cemâleddin Ebû'l-Ferec, Abdurrahman b. Ali İbn el-Cevzî, (596/1200), *el-Muntazam fi Tevârihi'l-Mulûk ve'l-İmam*, thk: Muhammed Abdülkadir Ata ve Mustafa Abdülkadir Ata, Beyrut: Dâru'l-Kütûbi'l-İlmîyye, 1992, XVI, s. 7-8; İmâduddîn Ebû'l-Fida İsmail b. Ömer İbn Kesir, (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut, 1988, XII, s. 73, İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, s. 68-69; Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti*, s. 174; Mehmet Altay Köymen, *Tuğrul Bey*, Ankara, 1986, s. 35; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi: Alparslan Ve Zamanı*, Ankara, 1992, s. 191-194; Nesimi Yazıcı, *İlk Türk İslâm Devletleri Tarihi*, Ankara, 2006, s. 273, 335, 383.

16 Cahen, "Osmanlılardan Önce Anadolu'da Şiilik Problemi", s. 308; İsmail Aka, "X. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Kadar Şiilik", *Milletlerarası Tarih ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, İstanbul, 1993, s. 78-81; Fiğlalı, *İmâmîyye Şiâsi*, s. 182-185.

17 Aka, "X. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Kadar Şiilik", s. 81.

Şii-Sünnî rekabeti, Safevî Devleti'nin Irak'ta hâkimiyeti ele geçirmesiyle Şiiler,¹⁸ 1534'te Osmanlıların Irak'ta üstünlük kazanmasıyla da Sünnîler lehine değişmişti. Osmanlı-Safevî rekabeti nedeniyle Osmanlı yönetiminin Iraklı Şiilerin devlete karşı sadakatiyle ilgili şüpheleri devam etmiş, 1639'da Osmanlılarla Safevîler arasındaki anlaşmaya kadar güvenlik oluşturulamamıştı.¹⁹

Nâdir Şah'ın Necef'te 1743'te düzenlediği Sünnî-Şii Kongresi ile Şiilikle Sünnîliği birbirine yakınlaştırma politikaları, "iki tarafın arasını açacak sözlerin sarf edilmesinden sakınılması",²⁰ Şii-Sünnî ilişkilerinde olumlu süreçler yaşanmasına neden olmuştur.

Şiiler, Osmanlı yönetimi altında kendi kutsal şehirlerinde özgürce yaşayabilmekteydiler. 1764 ve 1765'te Irak yoluyla seyahat eden Carsten Niebuhr'a göre Şiilere, onların Irak'a getirdikleri hac gelirleri nedeniyle bir derece dini özgürlük verilmiştir. Şii ulema da, Şiilerin hükümet okullarına gitmesini engelleyebilmiştir.²¹ Ulema kurumunun Şii toplumdaki etkin konumu, Irak Şia tarihinde yaşanan gelişmelerle güçlenmiştir. Nitekim Irak'taki İmâmîye müntesipleri içinden ortaya çıkan "Usulî Ekol", bir kısım ulemânın içtihad hakkı olduğunu, sıradan Müslümanlarınsa, imamların görüşlerini kabul ettikleri gibi müçtehidlerin kararlarını da kabul etmek veya onlara uymak zorunda olduklarını kabul etti; doğrusu her Müslüman, kendisine uyacağı bir müçtehid seçmeliydi.²² 19.yy. ortalarına doğru başka bir gelişme daha oldu. Bir müçtehidin bir başka müçtehiden daha bilge ve bilgili olabileceği, bu yüzden taklid ya da takip edilmeye daha layık olduğunun farkına varıldı; bundan sonra, tüm Şiayı bağlayıcı fetva vermeye (resmî hukukî görüş bildirmeye) yetkili tek "taklid kaynağı" (merci-i taklid) bulunması gerektiği fikri ortaya çıktı. Geniş çapta merci-i taklid olarak kabul edilen ilk kişi, Necef'te yaşamış Şeyh Muhammed Hasan (ö.1850)di. Ona, İranlı Şeyh Murtaza Ensari (ö.1864) halef oldu. Onun ölümünden bu yana her zaman tek merci olmuştur. En sonuncusu Ayetullah Burucerdî (ö.1961) idi. Ama zaman zaman bir grup kıdemli ulemâ ittifakla "taklid merci" olarak kabul gördü.²³

Bilindiği gibi Şiilik, "asabiyyesi"ni en çok muhafaza etmiş bir mezhep olarak bir örgütlülüğe, sınırları oturmuş bir dinî hiyerarşiye sahiptir. Şiilerin büyük çoğunluğu bu hiyerarşiyi tanımakta ve kabul etmektedir. Bu, dünyanın pek çok bölgesindeki çeşitli milletlerden Şiiler için geçerli bir kuraldır.

18 Cahen, "Osmanlılardan Önce Anadolu'da Şiilik Problemi", s. 308; Aka, "X. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Kadar Şiilik", s.90-91.

19 Joyce N. Wiley, *Irak Şiileri*, çev. Metin Mutanoğlu-Osman Baş, İstanbul, 2004, s. 27.

20 Şibli Mellat, "Religious Militancy in Contemporary Iraq: Muhammad Baqer as-Sadr and the Sunni-Shia Paradigm", *Third World Quarterly*, X/2, 1988, s. 701-703; Aka, "X. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Kadar Şiilik", s. 97-98; Cemil Hakyemez, *Şii-Sünnî İttifak Arayışları*, Çorum 2009, ss. 67-74.

21 Wiley, *Irak Şiileri*, s. 28.

22 Mansoor Moaddel, "Shi'i Political Discourse and Class Mobilization in the Tobacco Movement of 1890-1892", *Sociological Forum*, 7/3, 1992, s. 45-451.

23 Hamit İnayet, *Çağdaş İslâmî Siyasi Düşünce*, çev. Yusuf Ziya, İstanbul, 1995, s. 295; M. Watt, *İslâmî Hareketler ve Modernlik*, çev. Turan Koç, İstanbul, 1997, s. 187-188.

Şii dinî hiyerarşisi, muhtelif ülkelerde farklı milletlerden Şiiler ve Şii nitelikli unsurlar arasında bir tür akrabalık ilişkisi yaratmaktadır. Şii dinî otoriteler, millet farkı gözetmeksizin otorite kabul edilmekte ve görüşleri rahatlıkla bu topluluklar arasında dolaşmaktadır.²⁴

1914-1921 yılları arasında Irak'ta İngiliz yetkilisi ve yüksek komiseri olarak görev yapan Sir Arnold Wilson ve 1920'lerde görev yapan Thomas Cyell de, Iraklı Şii müçtehidlerin Şii toplum üzerindeki tesirlerini kaydetmiştir. Bununla birlikte birçok gözlemci, Iraklı Şiiler arasında görülmemiş bir bağlılık ve itaatin varlığına dikkat çekmiştir.²⁵ Bu durum; İran, Irak ve Lübnan'daki İmâmîyye Şiiliğinin son iki asırda gerek teoride gerek pratikte geçmişte görülmemiş bir siyasi canlılık kazanmasında²⁶ önemli bir etkiye sahiptir.

Bu bağlamda Irak'ta Şii müçtehid ulema arasında önemli bir konuma hâiz olan Sadr ailesi, Şii-Sünnî ilişkilerindeki gelişmelere de bir şekilde dâhil olmuştur.

Irak'ın Son Yüzyılında Sadr Ailesi ve Sünnî-Şii İlişkileri

Aslen Güney Lübnan Cebel-i Âmil kökenli olan Sadr ailesinden Irak'a intikal eden ilk kuşakta yer alan kişi, Seyyid Salih Şerefüddin (1710- ?) idi. Cebel-i Âmil Tyre bölgesi Maraka köyündendi. Güney Lübnan'da iken oğullarının ikisinin öldürüldüğü, kendilerine şiddetli baskılar yapıldığı ve kitaplarının yakıldığı ileri sürülmektedir. Bölgede 1775-1804 yıllarında görev yapan Osmanlı valisi Cezzar Ahmed Paşa'nın (ö.1804) baskısı neticesinde Necef'e kaçtıktan sonra²⁷ Hz. Ali türbesinin yakınında bir yere yerleşti. Bir müddet sonra kardeşi Seyyid Muhammed'le beraber Seyyid Salih Şerefüddin'in zevcesi ve hayatta kalan iki oğlundan Seyyid Sadreddin Musevi el-Âmilî (1779-1847/1848) ile Muhammed Ali de, Cebel-i Âmil'den Necef'e geldiler.²⁸

Seyyid Salih Şerefüddin'in torununun torunu olan Ayetullah Seyyid Musa es-Sadr (1928-1978), kökeninin Lübnan'a dayanması ve büyük dedesi Seyyid Salih Şerefüddin'in hatırasına duyduğu saygıdan dolayı Lübnan'ın güneyinde dinî vazifesi olduğunu düşünmekteydi.²⁹ Ayetullah Muhsin el-Hekim onu Lübnan'a sevk etti. 1959'da Lübnan'a yerleşti. Bir "Âmilî" olarak hiçbir zaman Lübnan'da yabancı olarak telakki edilmedi. Lübnan Şiilerini teşkilatlandırdı ve

24 R. Çamuroğlu, "Bir Şii 'Milleti'ne Doğru mu?", *Türkiye ve Dünyada Yarn*, Mayıs 2003.

25 Wiley, *Irak Şiileri*, s. 35.

26 İnayet, *Çağdaş İslâmî Siyasi Düşünce*, s. 291-297.

27 Fouad Ajami, *The Vanished Imam: Musa al-Sadr and the Shi'a of Lebanon*, Ithaca & London: Cornell University Press, 1986, s.31,33.

28 Hani Ubeyd Zübeyri Sekini, "el-İmam Musa es-Sadr ve Devrühü's-Siyasî ve's-Sekafî ve'l-İçtimâî fî Lübnan-1960-1978" (Macıstır Adâb-ı fi't-Tarihî'l-Muasır, Câmîatü'l-Basra Külliyyetü'l-Âdâb), Basra, 2009, s. 44-45.

29 Ajami, *The Vanished Imam: Musa al-Sadr and the Shi'a of Lebanon*, s. 32; Martin Kramer, "Introduction", *Shi'ism, Resistance and Revolution*, ed. M. Kramer, London, 1987, s. 12; Clinton Bailey, "Lebanon's Shi'is After the 1982 War", *Shi'ism, Resistance and Revolution*, ed. Martin Kramer, London, 1987, s. 219-236.

onların 1970'lerdeki siyasî hareketine liderlik etti.³⁰ Yirminci asrın son çeyreğine kadar Lübnan'da hiçbir etkinliği olmayan, yok sayılan, temsil edilmeyen, ekonomik ve sosyal olarak toplumun en alt tabakasını oluşturan, "mütevali" olarak anılan, muhtemelen 4 milyon civarında olup Lübnan nüfusunun yarıya yakınına oluşturan İsnâaşeri Şiileri toparlayan, Lübnan'da Şii uyanışı sağlayan, kendi sağlığında görmese de onları 1980'li yıllardan itibaren Lübnan'ın en güçlü unsuru haline getiren kişi, aslında Musa es-Sadr'dır.³¹

Cebel-i Âmil medreseleri ve "Âmilî"ler, Şii ulema tarihinde bir ekoldürler. Sünnî bir coğrafya olan İran'ın, 16. asrın başlarından itibaren Şiileştirilmesinde Cebel-i Âmil medrese ve ulemasının fevkalade önemli bir yeri vardır. Osmanlıların bölgeyi ele geçirmesiyle birlikte Cebel-i Âmil'deki medreseler gücünü yitirmiştir. Buna rağmen Lübnan'daki İsnâaşeriyye medreseleri, Cezzar Ahmed Paşa'nın 18. yy. sonu ve 19. yy. başlarındaki müdahalesine kadar kesintisiz eğitim ve öğretimlerini ve Atebat (Kerbelâ, Necef) ile İran'daki Şii medrese ağlarıyla irtibatlarını sürdürmüşlerdir.³²

Sadr ailesi, nesebinin İmam Musa Kazım yoluyla Hz. Ali'ye dayandırılan seyyid bir aile olduğu kabul edilmektedir.³³ Aile, soyağacında yer alan bazı isimlere izâfeten daha önceleri muhtelif lakaplarla nitelenmiş, sonradan "Âl-i Sadr" lakabını almıştır.³⁴

"Sadr" lakabı, Arapça'da belli bir alanda en yüksek mevkide bulunan kişi anlamına gelmektedir. Buna göre Sadr ed-Dîn, dinî konularda rehber kişidir. Safevîler döneminde din meselelerinde hükümdarın baş idarî danışmanı olan "Sadr", hükümdar tarafından tayin edilirdi. "Sadr", din kurumunda makam ve rollerin oluşturduğu piramidin tepesinde bulunuyordu.³⁵ "Sadr" ünvanlı kişi, Şii ulemânın şeriat mahkemelerindeki temsilcisi konumunda olan ve "Şeyhülislâm" unvanına sahip baş hukukçuyu da aday gösterirdi.³⁶ Muhtemelen Timurlular tarafından ihdas edilmiş olan "sadaret", Safevîler döneminde dinî kurumların korunmasına ve özellikle de vakıf mallarının idaresine hasredildi. Safevîlerin ilk dönemlerinde "sadr"ın esas görevi, Şiiliğin geliştirilmesi ve yayılmasıydı. Daha sonraki dönemde inanç birliğini sağlanmış olduğundan, "sadr"ın faaliyet alanı önemli ölçüde azalmış buna paralel olarak

30 Kramer, "Introduction", s. 12-13; Augustus Richard Norton, "Shi'ism and Social Protest in Lebanon", *Shi'ism and Social Protest*, ed. Juan R.I. Cole and Nikki R. Keddie, New York, 1986, s. 161.

31 Abbas Kelidar, *The Shii Imami Community and Politics in the Arab East Middle Eastern Studies*, 1983, 19/1, s. 8.

32 Mazlum Uyar, Şii Ulemanın Otoritesinin Temelleri, İstanbul, 2004, s. 93-107; İsmail Safa Üstün, "Esed Neden gitmiyor?", *Star Gazetesi*, (29.09.2013).

33 Hani el-Cevad Kazım Neccar, "el-Meşrû us-Siyasî ve'l-İçtimâî Lisseyyid Muhammed Muhammed Sadık es-Sadr fi'l-İrâkâ min Seneli 1991-1999" (Macıstır Adâb-ı fî't-Tarihî'l-Muasır, Câmiatü'l-Basra Külliyyetü'l Âdâb), Basra, 2010, s. 42.

34 Sekîni, "el-İmam Musa es-Sadr ve Devrühü's-Siyasî ve's-Sekaî ve'l-İçtimâî fî Lübnan-1960-1978", s. 44.

35 Şahrüh Ahavî, İran'da Din ve Siyaset, çev. Selahattin Ayaz, İstanbul, 1990, s. 43-44.

36 Watt, İslâmî Hareketler ve Modernlik, s. 186-187.

da nüfuzu zayıflamıştır. Babadan oğula intikal eden bir kurum haline gelen "sadaret", etkinliğini hızla yitirmeye devam etti ve ayrı bölgelerde yetkin iki "sadr" atanır oldu. Belli bir dönem sonra bu kurum tamamen ortadan kalktı. "Sadr"ların nüfuz kaybetmelerinde, müçtehidlerin güçlenmesi de önemli bir rol oynamıştır.³⁷

Sadr ailesi, Irak'a intikali akabinde Irak'ın kutsal bölgelerinde, İsfahan şehrinde ve Amul bölgesinde (Tahran'ın kuzeydoğusunda, Hazar cihetinde) yayılmıştır.³⁸ Genellikle Kâzimiyye ve Necef'e yerleşen aile,³⁹ son yüzyılda Irak'taki siyasî değişim süreçlerinde Şii toplum nezdinde ortaya çıkan önemli mevkiini hep muhafaza etmiştir.⁴⁰ İngiliz siyasî görevlisi Gertrude Bell'in 1920'de yazdığı bir raporda da belirttiği gibi; "aile, Kazımiye'deki seçkinler arasında önde geliyordu. Belki de din eğitimi alanında tüm Şii dünyadaki ailelerin en seçkiniydi."⁴¹

Sadr ailesinin Şii toplumdaki bu muteber konumunda, Seyyid kökenli olmaları yanında aile fertlerinin her birinin aldığı dinî eğitimle ulaştığı dinî hiyerarşideki müçtehid statüsü de etkili olmuştur. Daha sonraki süreçte Sadr ailesinden Ayetullah Seyyid Muhammed Bakır es Sadr (1930/1935-1980) ve Ayetullah Seyyid Muhammed Sadık es Sadr (1943-1999), merci-i taklid makamına erişmişlerdir.⁴² Bunun yanında her ikisinin de şehid edilmiş olması Sadr ailesini daha önemli yapmış ve siyasal bir konuma erişmişlerdir. Hizbu'd-Da'va, Ayetullah Muhammed Bakır es Sadr'ı, modern bir şehitlik ve cesaret sembolü ilan edip ona sahip çıkmıştır.⁴³

19. ve 20. yüzyılda Irak-İran coğrafyasının yanı sıra Lübnan'ı da güçlü bir şekilde tesiri altına alan ve Necef medreselerinde otorite olarak temayüz eden ulema aileler arasında Sadr ailesi dikkat çekmektedir. Bu çerçevede, Irak Şiiliğinde Necef'ten el-Hakîm (Hekim) ailesi, Kerbelâ'dan Şirazî ailesi ve Kâzimiye-Necef'ten Sadr ailesi gibi dinî eğitimli bazı aileler öne çıkmıştır. Irak Şii'leri arasında faaliyet yürüten Hizbu'd-Da'va el-İslâmiye, Munazzamatü'l-A'mâl el-İslâmî, Mücahidûn, Harekât el-'Ulema' el-Mücâhidîn fi'l-Irak, Irak İslâm Devrimi Yüksek Konseyi gibi kuruluşların aksiyonik organizasyonlarında da bu aileler etkili olmuştur.⁴⁴ Ulema aileler içerisinde en nüfuzlusu olduğu be-

37 Emin Kırkal, "Şah İsmail Dönemi İktidar Mücadelelerinde İki Dinsel Kurum", *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, III, 2012, s. 181-183.

38 Ahavi, İran'da Din ve Siyaset, s. 128; Sekîni, "el-İmam Musa es-Sadr ve Devrühû's-Siyasî ve's-Sekafî ve'l-İçtimâî fî Lübnan-1960-1978", s. 44.

39 Sekîni, "el-İmam Musa es-Sadr ve Devrühû's-Siyasî ve's-Sekafî ve'l-İçtimâî fî Lübnan-1960-1978", s. 44.

40 Mellat, Çağdaş İslâmî Uyanışta Hukukun Rolü, s. 700.

41 Ajami, *The Vanished Imam: Musa al-Sadr and the Shi'a of Lebanon*, s. 36-37.

42 Faleh A. Cabbar (Jabbar), "The Genesis and Development of Marja'ism Versus the State", ed. Faleh Abdul- Jabbar, *Ayatollahs, Sufis and Ideologues; State, Religion and Social Movements in Iraq*, 61-89, London, 2002, s. 61, 78-79, 82-84.

43 Faleh A. Cabbar, *Irak'ta Şii Hareket ve Direniş*, çev. Hikmet Hâlis, İstanbul, 2004, s. 20.

44 Ofra Bengio, "Shi'is and Politics in Ba'thi Iraq", *Middle Eastern Studies*, 1985, 21/1, s. 5.

lirtilen Sadr ailesi,⁴⁵ Şii direnişin simgesi durumunda bulunan hareketlere ve Irak Şii toplumunun önde gelen liderlerine kaynaklık etmiştir. Bu nedenle ailenin önde gelen isimleri de hedef haline gelmiştir.⁴⁶

İran'da Humeyni devrimini takip eden süreçte Irak-İran arasında ortaya çıkan gerginlikte, savaşın odağına Sadr ailesi yerleştirilmiştir. Muhtemelen bu nedenle 2003 yılına kadar Bağdad'da Saddam Şehri olarak bilinen ve Şii-lerin merkezi haline gelmiş bir bölgeye, bugün Sadr Şehri (Medînetü's-Sadr) ismi verilmiştir.⁴⁷

Sadr ailesi; Şii toplumunda fazilet, takva, ilim, amel, mekârim-i ahlak sahibi, dinî mercî ve liderliğin merkezi, hidayet meşalesi olarak bilinir.⁴⁸ Onların, Şii ulema hiyerarşisinde yer alan önemli Şii şahsiyetlerle bir şekilde akrabalık, dostluk veya arkadaşlık ilişkilerinin olduğu, ulema ailelerin genellikle kendi aralarında evlilik yaptıkları görülmektedir.⁴⁹

Sadr Ailesi-Soyağacında Bilinen Bazı Şahsiyetler

Seyyid Salih Şerefüddin (18.Asrın Sonu)	Seyyid Salih Şerefüddin'in kardeşi Seyyid Muhammed		
Seyyid Sadreddin Musevi Âmilî İsfehânî (1779-1848)	Muhammed Ali		
Seyyid Sadreddin'in en küçük oğlu Seyyid İsmail es-Sadr (1842- 1919)	4 kardeşi var	Sadr ailesinden olmakla birlikte şeceresi hakkında bilgi sahibi olmadığımız Seyyid Hasan Sadr ve onun oğlu Seyyid Muhammed es-Sadr	
Seyyid Haydar es-Sadr (1891-1937)	Seyyid Sadreddin es- Sadr (1882-1954)	Seyyid Muhammed Mehdi (1920 isyanına katılan)	Seyyid Muhammed Cevad Sadr
1. İsmail 2. S. Muhammed Bakır es-Sadr (1935-1980) 3. Bîntül-Hüdâ (-1980)	1. Musa es-Sadr (1928-1978) 2. Rebab es-Sadr 3. Rıza es-sadr	Seyyid Muhammed Sadr (1906-1986)	
		1.Seyyid Muhammed Sadık es-Sadr (1943 -1999) oğulları Mukteda es-Sadr	Ayetullah Seyyid Hüseyn Sadr Kardeşi Bekir es-Sadr

45 Ahavî, İran'da Din ve Siyaset, s. 128; Üstün, "Esed Neden gitmiyor?"

46 Tayyar Arı, Geçmişten Günümüze Ortadoğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi, İstanbul, 2005, s. 543.

47 M. Özcan, "Irak'ta Direnişin İslâmî Vechesi", Irak Dosyası II, İstanbul, 2003, s. 199, 201.

48 Sekini, "el-İmam Musa es-Sadr ve Devrühû's-Siyasî ve's-Sekafî ve'l-İçtimâî fî Lübnan-1960-1978", s. 44.

49 Ahavî, İran'da Din ve Siyaset, s. 128-129, 163-164.

Seyyid Salih Şerefüddin (18. Asrın Sonu)

Seyyid Sadreddin Musevî el-Âmilî İsfahanî (1779-1847/1848)

Seyyid Salih Şerefüddin'in oğlu Seyyid Sadreddin Musevî Âmilî İsfahanî, Cezzar Ahmed Paşa'nın elinden kurtulup Necef'e geldiğinde buraya yerleşmiş, buradaki medreselerde ders vermeyi sürdürerek Necef'te seçkin ulemadan biri olmuştur. Büyük müçtehid Kâşif el-Gıtâ'nın kızı ile evlenmiş, daha sonra Necef'i terk ederek İsfahan'a yerleşmiştir. Hepsî ulemâdan olan beş erkek evladı olduğu belirtilmektedir.⁵⁰

Sadreddin Âmilî'nin en seçkin ve en küçük oğlu Ayetullah Seyyid İsmail Sadr (1842-1919), Kerbelâ'da taklid mercii ve Irak'ın önde gelen Şii âlimlerindendi. İsfahan'da doğdu, dinî eğitimini Necef'te tamamladı. Sadr ismiyle bilinmektedir.⁵¹ Daha sonra Samarra'ya taşınarak orada Mücahid eş-Şirâzî'nin havzasındaki yerini doldurdu ve 1919 yılında Kazımiyye'de vefat etti.⁵² Necef'te öldüğü de nakledilmektedir. Dört oğlu: Seyyid Muhammed Mehdi, Ayetullah Seyyid Sadruddin Sadr (1882-1953), Seyyid Muhammed Cevad ve Seyyid Haydar es-Sadr (1891-1937).⁵³

Ayetullah Seyyid İsmail Sadr'ın en seçkin oğlu Seyyid Sadruddin Sadr, 1882 yılında İran'da doğdu. Necef'te bulunduğu süre içerisinde gençlerle özel olarak ilgilendiği, daha sonraları, 1920 yılının ortasında İran sınırını geçerek Horasan'a yerleştiği nakledilir.⁵⁴ Meşhed şehrinde kaldığı, Kum ilim havzasından Ayetullah Hairî'nin onu Meşhet'ten Kum'a davet ederek burada ders vermesini istediği belirtilir. Ömrünün sonuna kadar Kum'da kalarak sayısız âlim ve mücadeleci şahsiyet yetiştirmiştir. 1950'nin sonlarına doğru vefat eden Ayetullah Hac Ağa Yahya Hüseyin Sadr'ın, Sadreddin Sadr'ın akrabası olduğu gazetelerdeki ölüm ilanlarında kaydedilmiştir. Bu müteveffa âlimin de, meşhur ulema ailelerden Aştiyanî ve Bihbihanî ile akrabalıkları bulunduğu ifade edilir.⁵⁵

1953'te Kum'da ölen Seyyid Sadruddin Sadr'ın⁵⁶ bir kızı, Kum'daki modern dinî eğitim sisteminin kurucusu Şeyh Abdülkerim Hairî Yezdî'nin büyük oğlu Murtaza Hairî Yezdî ile evlidir.⁵⁷ Diğer bir kızı, Ayetullah Muhammed Bâkır es-Sadr ile evlenmiştir. Ayettullah Rızâ es-Sadr, Lübnan Şii Emel Örgütü lideri Musa es-Sadr ve Rebab es-Sadr da tanınmış diğer çocuklarıdır.

50 Ajami, *The Vanished Imam: Musa al-Sadr and the Shi'a of Lebanon*, s. 33; Sekîni, "el-İmam Musa es-Sadr ve Devrühü's-Siyasî ve's-Sekafî ve'l-İçtimâî fî Lübnan-1960-1978", s. 45.

51 Sekîni, "el-İmam Musa es-Sadr ve Devrühü's-Siyasî ve's-Sekafî ve'l-İçtimâî fî Lübnan-1960-1978", s. 12, 45.

52 Mellat, *Çağdaş İslâmî Uyanışta Hukukun Rolü*, s. 25.

53 Ajami, *The Vanished Imam: Musa al-Sadr and the Shi'a of Lebanon*, s. 33-34.

54 Ajami, *The Vanished Imam: Musa al-Sadr and the Shi'a of Lebanon*, s. 34.

55 Ahavî, *İran'da Din ve Siyaset*, s. 128.

56 Ajami, *The Vanished Imam: Musa al-Sadr and the Shi'a of Lebanon*, s. 34.

57 Ahavî, *İran'da Din ve Siyaset*, s. 163.

Seyyid Musa es-Sadr, 1928'de İran'da doğdu. Kum'da dinî bir üniversitede öğrenim gördü. Daha sonra Tahran Üniversitesinde hukuk derecesi kazandı. 1953'te Necef'e geldi ve dinî eğitimini tamamladı.⁵⁸ Musa es-Sadr'ın anneden büyük babası, İran Şahı Rıza Pehlevî'ye muhalefette önde olan bir "aktivist ulema" Ayetullah Hüseyin el-Kummi (ö. 1945)'dir.

Lübnan Şii Emel örgütü liderlerinden olan Musa es-Sadr, Kaddafi'yle görüşmek için gittiği Libya'dan 31 Ağustos 1978 yılında Lübnan'a dönmekteyken kendisinden bir daha haber alınamamıştır. Ortadan kaybolan, bundan ötürü de "İmamu'l Muğayyeb" olarak anılan Musa es-Sadr'ın ölümüne ilişkin pek çok spekülasyon yapılmıştır. Bir iddiaya göre Libya'da Kaddafi tarafından işkence ile öldürülmüştür. Diğer bir iddiaya göre Filistinlilere karşı aldığı tavır nedeniyle öldürülmüştür.⁵⁹

Seyyid Haydar Sadr(1891-1937) ve Çocukları Seyyid İsmail Sadr-Seyyid Muhammed Bâkır es-Sadr-Âmine es-Sadr (Bintü'l-Hüdâ)

Seyyid Haydar Sadr (1891-1937): Ayetullah Seyyid İsmail es-Sadr'ın oğullarından Seyyid Haydar es-Sadr, 1891'de Canarra'da doğmuş, babasının ve Kerbelâ'da Ayetullah el-Hairî el-Yezdî'nin ders halkalarından geçmiş nispeten iyi tanınan bir mercî idi. Arkasında oğulları müçtehid İsmail (1968) ile Ayetullah Seyyid Muhammed Bâkır es-Sadr'ı ve kızı Âmine es-Sadr'ı (Bintü'l-Hüdâ) bırakarak 1937 yılında vefat etmişti.⁶⁰ Kazimiyye müçtehid ulemasından⁶¹ Seyyid Haydar'ın ölümünden sonra çocuklarıyla, dayıları Ayetullah Murtazâ el-Yasin ilgilenir. Ayetullah Murtazâ el-Yasin, Cemaatü'l-Ulemâ'nın ilk lideriydi. Diğer dayıları Razi el-Yasin ve Muhammed Rıza el-Yasin de Şii ulemadandı. el-Yasin ailesinden Muhammed Hasan el-Yasin (ö.1891) de Kazimiye bölgesinde Şiilerin mercî idi. Aile 1945 yılında Necef'e gelir.

Seyyid İsmail Sadr: Seyyid Haydar'ın büyük oğlu Cemaat el-Ulema kurucularından ve öncü konumda olan yaşlı ulema grubundan idi.⁶²

Âmine es-Sadr, Bint el-Hüdâ: Kazimiyye'de doğdu. Fıkıh, usul, Hadis ve ilahiyat konularında ailesinin molla üyeleri tarafından eğitildi. Bağdad'da ve Necef'te kızlar için dinî okullar kurdu ve idare etti. Sekiz kitap telif etti. Hizbu'd-Da'va'nın kadınlar arasında ders halkalarını organize eden ve hitabet gücüyle toplumları yönlendirebilen âlime bir kadın olarak bilinir.⁶³

58 Ajami, *The Vanished Imam: Musa al-Sadr and the Shi'a of Lebanon*, s. 32; Kramer, "Introduction", s. 12; Bailey, "Lebanon's Shi'is After the 1982 War", s. 219-236.

59 Norton, "Shi'ism and Social Protest in Lebanon", s. 146, 161, 168-169.

60 Mellat, *Çağdaş İslâmî Uyanışta Hukukun Rolü*, s. 26.

61 Sekîni, *"el-İmam Musa es-Sadr ve Devrühû's-Siyasî ve's-Sekafî ve'l-İçtimâî fî Lübnan-1960-1978"*, s. 12.

62 Cabbar, *Irak'ta Şii Hareket ve Direniş*, s. 146-148.

63 Wiley, *Irak Şiileri*, s. 57.

Ayetullah Seyyid Muhammed Bâkır es-Sadr, abidevî şahsiyeti, özgün ve nüfuzlu bir figür olarak Necef'te temayüz etti. Doğumu, 1931 Kazımeyn. İlk tahsiline Bağdad'da dinî bir ilkokul olan İmam Cevad okulunda başladı. Erken gelişen bir öğrenci olarak ün kazandı. Necef'e gitti ve orada erken yaşta fıkıh tahsiline başladı. Hocaları arasında amcaları, kardeşi ve Ayetullah Muhsin el-Hekim bulunuyor. Amcasının kızı ve Lübnan Şii liderlerinden İmam Musa es-Sadr'ın kız kardeşi ile evlendi.

Muktedâ es-Sadr: 1973 doğumlu Mukteda es-Sadr, Ayetullah Muhammed Sâdık es-Sadr'ın dördüncü oğlu ve Ayetullah Muhammed Bâkır es-Sadr'ın da damadıdır.

İngiliz Sömürge İşgaline Karşı Şii-Sünnî İşbirliği ve Sadr Ailesi

Şahın İngilizlere tütün tekeli vermesine karşı 1891-1892 yılında İran'da büyük bir isyana (Tembaku Kıyamı) liderlik yapan büyük müçtehid Muhammed Mirza Hasan Şirazî (1894) ile Sadr ailesinden Ayetullah Seyyid İsmail Sadr (1842-1919), birlikte hareket etmişlerdir. İngiliz uyruğunda olan Baron de Reuter adında birine, 1872'de alabildiğine geniş ayrıcalıklar tanınmıştı. Bu imtiyaz özellikle pazarcıları etkilemiş; böylece onlar ulemâ ile birleşerek ayrıcalığın kaldırılmasına çalışmışlardır. Buna benzer bir olay da, 1891'de İran'da Tütün Tekelinin başka bir İngiliz vatandaşına verildiğinde olmuştur.⁶⁴ Bu olay üzerine zamanın "taklid mercii" olan Ayetullah Şirazî, mevcut şartlarda mü'minlerin tütün kullanması veya onunla iştigal etmesinin gayr-i meşrû olduğunu duyuran bir fetva yayınlamıştır.⁶⁵ Halk, bu çağrıya öyle geniş bir katılımı uymuştur ki, tekel kaldırılmak zorunda kalmıştır.⁶⁶ Tütün imtiyazının kaldırılmasının en önemli sonucu, Şii ulemanın nüfuzunun daha da artmış olmasıdır.⁶⁷

Seyyid İsmail Sadr, Sünnî-Şii ulemanın işbirliği yaptığı Irak'ta bir cihat hareketi örgütlenmesine de katılmıştır. Avrupa'nın İran ve Osmanlı topraklarına 1908 yılında yoğunlaşan nüfuzu ve gittikçe artan Avrupa tehdidiyle karşı karşıya kalan Osmanlılar, Müslüman Birliği çağrılarını sürekli tekrarladılar. Abdülhamit dönemi (1876-1909), 19. yy sonu ve 20. yüzyılın başlarında Osmanlı-İran uzlaşması için yapılan çağrılar dönemidir. Irak'taki Şii'lere yönelik Osmanlı politikası Şii'leri harekete geçirmek için Şii müçtehitlere ihtiyaç duydu ve böylece Sultan da, hilafet ve kutsal mekânların muhafızı konumunu sürekli vurgulayarak kutsal şehirlerde cömertçe para dağıttı. Sünnî ve Şii ulemayı uzlaştırmaya çalıştı. Müçtehitlerin Irak'ta bir cihat hareketi örgütlemesi, siyasal otorite kullanmak yolunda artan isteklerinin bir göstergesiydi. Şii müçtehitler acil bir Müslüman Birliği çağrısında bulundular. Bu,

64 Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s. 189.

65 Ahavî, *İran'da Din ve Siyaset*, s. 45-46.

66 Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s. 189.

67 Uyar, *Şii Ulemanın Otoritesinin Temelleri*, s. 203.

Bağdad'daki Sünnî ulemanın da görüşünü yansıtmak iddiasında bulunan bir fetva şeklini aldı. Fetva, Muhammet Kazım Horasanî, Abdullah Mazandarani, Şeyhü's-Şeria İsfahani, Ayetullah Seyyid İsmail Sadr ve Muhammet Hüseyin tarafından imzalandı. Osmanlılar, muhtemelen böylesine önemli bir fetvanın yayınlanmasını teşvik etmişlerdir.⁶⁸

Seyyid İsmail Sadr, vefat ettiği 1919 yılında İngiliz manda yönetimine karşı hareketlerde de önemli bir rol oynamıştır.⁶⁹ Ayetullah Seyyid İsmail Sadr'ın oğlu Seyyid Muhammed Mehdi'nin de, 1920'de İngilizlere karşı isyana katıldığı belirtilir. Ekim 1911'de İtalya'nın Trablus ve Bingazi'yi işgaline karşı duyulan tepkiyle ortaya çıkan Şii- Sünnî işbirliği, 1920 yılında da İngilizlere karşı yeni bir Şii-Sünnî ittifakı olarak gerçekleşti. 1909-1915 cihat hareketinde ve 1920 yılında İngilizlere karşı mücadelede Şii müçtehidler arasında Seyyid İsmail Sadr (1842-1919), büyük müçtehid Seyyid Muhammed Hasan Sadr (ö.1946) ve oğlu Seyyid Muhammed es-Sadr'ın Müslümanların birliğini teşvik eden etkili konumları ortaya çıkmıştır.⁷⁰ 1919-1920li yıllarda Irak'ta İngilizlere karşı mücadele etmiş Seyyid Hasan Sadr ve oğlu Seyyid Muhammed, çeyrek asır boyunca Irak politikaları üzerinde etkinliklerini devam ettirmişlerdir.⁷¹

Şii ulema rehberliği tarafından desteklenen Haras el-İstiklâl (Bağımsızlığın Muhafızları) denilen Şii-Sünnî bir grubun dâhil olduğu teşkilatın lideri, Seyyid Hasan es-Sadr idi. Teşkilatın oluşumu amaçları arasında, Irak'ta dinî fesatçılığın defedilmesi ve Irak'ın kralı olarak Şerif Hüseyin'in (Sünnî bir Müslüman) oğullarından birinin atanması da yer almaktaydı.⁷²

1919 sonunda Bağdad'da kurulan, Kazimeyn, Necef ve Hille'de şubeleri olan Haras el-İstiklal adlı gizli derneğin üyeleri, Şiiler ile Sünniler arasındaki birliğin sağlanması yolunda çok önemli bir rol üstlendiler. Şehirlerde ve kabileler arasında İngiliz karşıtı duygular uyandırdılar. Manda karşıtı etkinlikler Necef, Kerbelâ, Kâzimeyn ve Bağdad'da koordine ediliyordu. Bağdad ve Kâzimeyn gibi karma şehirlerde halkın heyecanı, o yılın kutsal Ramazan ayı boyunca yapılan dinî törenlerde doruğa çıktı. Haras el-İstiklal üyeleri tarafından organize edilerek hem Sünnî hem de Şii câmîlerde "mevlid-i Nebî" gibi Şii-Sünnî müşterek dinî merâsimler yapıldı. Camilerde binlerce Şii'ye ve Sünnî'ye hitap eden her iki toplumdaki vaizler ve şairler, İslâm bayrağı altında birleşmenin gereğini vurguladılar. Mezhep farklılıklarını ortadan kaldırarak Şii-Sünnî uzlaşmasını sağlayacak vatansever Şiirler okunmaktaydı. Batılı bir

68 Yitzhak Nakash, *Irak'ta Pandora'nın Kutusu*, çev. Metin Saltoğlu, İstanbul, 2005, s. 57-58.

69 Meir Litvak, "A Failed Manipulation: The British, the Oudh Bequest and the Shî'î 'Ulamâ of Najaf and Karbalâ", *British Journal of Middle Eastern Studies*, 27/1, Mayıs 2000, s. 88.

70 Elie Kedourie, "The Iraqi Shi'is and Their Fate", *Shi'ism, Resistance and Revolution*, ed. Martin Kramer, London, 1987, s. 16, 150-151; Nakash, *Irak'ta Pandora'nın Kutusu*, s. 49, 60, 72.

71 Ajami, *The Vanished Imam: Musa al-Sadr and the Shi'a of Lebanon*, s. 37.

72 Wiley, *Irak Şiileri*, s. 32.

tarihçi, 1920'li yıllarda Irak'ta İngilizlere karşı gerçekleştirilen büyük çaptaki bir isyanda liderlik rolü üstlenen Seyyid Muhammed'i, için Bağdad "Şii milliyetçilerinin" en faali olarak zikreder.⁷³

Necef müçtehidlerinin liderliğinde gerçekleştirilen Şii-Sünnî toplantılarında, İngiliz sömürge işgaline karşı birlik çağrıları dile getirildi. Çarşılar kapatıldı, İngiliz askerler saldırılara uğradı. Şii cemaatinin önderleri başta güneydeki aşiretler olmak üzere mezhep mensuplarını İngilizlere karşı ayaklanmaya çağırdı. Irak 30 Haziran 1920'de İngilizlere karşı geniş çaplı bir başkaldırıyla sarsıldı. İngiliz hükümeti dehşet içindeydi. Bu bir ulusal bağımsızlık savaşıydı. Sünnî ve Şii ulemanın yönlendirdiği bir mücadele yürütüldü.⁷⁴

1920 ayaklanmasının hemen ardından İngilizler, 1921 yılında Sünnî Arapların ağırlıkta olduğu Irak Krallığını kurarak başına da Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'ı geçirmişlerdir. 1922 Kasımında ve yine 1923 Haziranda ulemâ, Büyük Britanya ile Irak'ın zorunlu ilişkisini onaylamak için bütünü oluşturan bir meclisin seçimine katılmayı yasaklayan fetvalar yayınladı. Buna karşı İngilizler de, hepsi Kâzimiyye'nin yerlisi olan Seyyid Muhammed Hasan es-Sadr'la birlikte Şeyh Mehdî el-Halisî ve oğlu Şeyh Muhammed el-Halisî gibi Şii toplumunun önderi konumundaki din adamlarını aileleriyle birlikte İran'a sürgün etti.⁷⁵

1924 yılında, Şii din adamlarının siyasetle uğraşmamaları, Faysal'dan özür dilemeleri ve yönetime bağlı kalmaları koşullarıyla Irak'a dönmelerine izin verildi. Gerek krallık (1921-1958), gerekse cumhuriyet (1958-2003) dönemlerinde, Sünnî ağırlıklı Irak yönetimiyle Şii din adamları arasındaki kuşku ve güvensizlik hiç eksik olmadı. Şii din adamları, devletin merkezîyetçi ve seküler politikalarına soğuk yaklaşırken, Sünnî yöneticiler de Şii din adamlarının İran'la olan yakın ilişkilerini her zaman kuşkuyla izlediler.⁷⁶ Mekke kökenli Sünnî Haşimî Kral Faysal, Şii topluma karşı gönül alıcı politikalar izledi ve bütün kabinelerde Şii temsilcilerine kontenjan ayırdı. Bu süreçte Seyyid Muhammed es-Sadr başbakan olarak da görev yaptı.⁷⁷ Seyyid Muhammed es-Sadr, 1927-1928 yıllarında Emin Çarşafçı gibi bazı Şii'lerin Sünnî yönetime karşı İngiliz yanlısı tutum sergilemesine muhalefet etmiş, Şii'lerin haklarını parlamento yoluyla elde etmesini savunarak, kendisi de 1929'da Irak senatosuna başkan atanmıştır.⁷⁸

73 Ajami, *The Vanished Imam: Musa al-Sadr and the Shi'a of Lebanon*, s. 37; Nakash, *Irak'ta Pandora'nın Kutusu*, s. 68; Wiley, *Irak Şii'leri*, s. 33.

74 William R. Polk, *Irak'ı Anlamak*, çev. Nurettin el-Hüseynî, İstanbul, 2007, s. 85-86.

75 Wiley, *Irak Şii'leri*, s. 36, 37.

76 İhsan Şerif Kaymaz, "Arap - Kürt Karşıtlığı Temelinde Irak'ın Parçalanmasına Giden Yol Ve Türkiye", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 1/1, 2005, s. 11.

77 R. Hrair Dökmeciyan, *Arap Dünyasında Köktencilik*, çev. M. Karahanoğlu, İstanbul, 1992, s. 143.

78 Nakash, *Irak'ta Pandora'nın Kutusu*, s. 117-118.

Baas rejimine Karşı Sadr Ailesinin Sünnî-Şîî İşbirliği Arayışı

1955 yılında kurulan Bağdad paktı ile Amerika ve İngiliz etkisine giren Irak'ta, 1958 senesinde gerçekleşen bir darbeye monarşiye son verildi. Askerî darbe ile devrilen monarşinin yerine Askerî bir rejim oluşturuldu. 1950'li yıllarda Ortadoğu'da Amerika ve İngiliz destekli İsrail'in yayılma politikasına karşı Mısır ve Suriye'de güvenliklerinin garantörü olarak seçtikleri Sovyetlerin etkisi ile sosyalist politikalar uygulamaya başladılar. Siyasî ve ideolojik kimlik kazanan bu dalga, Irak'ı da etkilemişti. Temmuz 1958 senesinde Abdulkerim Kasım'ın liderliği, hızlı bir şekilde Komünist Parti'nin desteğine dayalı askerî bir diktatörlüğe dönmüştü. Kasım'ın rejimi de 1963 senesinde Ba's Partisi'nin darbesiyle yıkıldı. Yerine Arap birliği adına Sosyalist hükümet kuruldu. 1968 senesinde bir diğer askerî darbe, Ahmet Hasan el-Bekr ve Tikritli Sünnî bir aileden gelen Saddam Hüseyin'i, Ba's Partisi prensipleri adına işbaşına getirdi. Yeni anayasa, Irak'ı Arap milletinin bir parçası, bir İslâm devleti ve sosyalist bir ülke olarak ilan etti.⁷⁹ Modern Irak Ulus-Devleti'nin farklı dönemlerinde, çeşitli Şîî gruplar devlete karşı muhalif tutum takındılar. Bu dönemde yetersiz temsil meselesi, Şîîlerden sürekli "ezilmiş çoğunluk" diye söz eden çağdaş Şîî literatürün değişmez bir temasıdır. Şîîlerin ekonomik sıkıntıları, Şîî tüccar ve sanayicilerin frenlenmesi Şîîlere karşı yürütülen sistemli bir politikanın sonuçları olarak vurgulanmıştır. Bu dönemde geçmiş Ümeyye hanedanlığı gibi Arap Devlet ve yönetimlerinin yüceltilmesiyle "Sünnî hanedanların" meşrûyeti imâ edilerek Şîîliğin özüyü çelişen bir siyaset yürütüldüğü ileri sürülmüştür.⁸⁰ Art arda gelen rejimler, dinî kültürel alanları denetim altında tutmak ve devletin dinden kontrollü bir şekilde ayrılmasını sürdürmek için ellerinden geleni yaptılar. Seküler politika, dinî kurumlardan ceza yasasına, ticaret ve aile kanunları gibi birçok alanı etkilerken aynı zamanda ulemayı politika alanından kopararak, onların pozisyonunu ve itibarını da zayıflatmaktaydı. Şîî ve Sünnî direnişle karşılaşan bu değişimler, din adamları zümresi de dâhil eski toplumsal yapıların çöküşü anlamına geliyordu. Bu dönem, modern ideolojilerin özellikle marksizmin yükselmesine ve yayılmasına kapı açtı. Marksizmin kitleselleşmesi dine bir tehditti ve ulemanın halk üzerindeki nüfuzunu tehlikeye atan toplumsal bir güçtü. Komünist güdümlü siyasal hayat, geniş kitlelerin enerjisini ve dikkatini bünyesine kattı. Dağınık haldeki birkaç yüz kişinin ziyaret ettiği Kerbelâ ve Necef'teki kutsal türbelerdeki manzara, ulemanın gözünde dehşet vericiydi. Kutsal türbelerden yüz çevrildiği açıkça ortadaydı.⁸¹ Komünizmin, tahmin edilebileceği gibi yoksul ve sömürülen sınıflara yönelik eşitlik ve sos-

79 Ira M. Lapidus, *Modernizme Geçiş Sürecinde İslâm Dünyası*, çev. İ. Safa Üstün, İstanbul, 1996, s. 119, 123, 125-126.

80 Cabbar, *Irak'ta Şîî Hareket ve Direniş*, s. 85-90; Kaymaz, "Arap – Kürt Karşıtlığı Temelinde Irak'ın Parçalanmasına Giden Yol Ve Türkiye", s. 11.

81 Cabbar, *Irak'ta Şîî Hareket ve Direniş*, s. 85-90; Kaymaz, "Arap – Kürt Karşıtlığı Temelinde Irak'ın Parçalanmasına Giden Yol Ve Türkiye", s. 91, 95-96.

yal adalet taahhüdü, Bağdad ve güneyindeki yoksul Şiiler arasında epeyce ilgi çekmiştir.⁸²

Ayetullah es-Sadr'ın ve diğer Şii ulemanın entellektüel çabasının o dönemde Marksizmle mücadeleye ayrılması şaşırtıcı değildir.⁸³ Necef'teki ulemanın zayıflayan statüsü, medresenin çökmesi, dinî vergi akışının azalması ve kutsal şehirlerin refahının çökmesine tepkinin bir sonucu olarak Necef'te, kurucuları ve yöneticileri arasında Sadr ailesinden kişilerin de yer aldığı Ulema Cemaati ve Hizbu'd-Da'va el-İslâmiye'nin ortaya çıkmasına yol açmıştır.⁸⁴

Hizbu'd-Da'va el-İslâmiye, kuruluş gününü, Şii-Sünnî birliğini ima eden Mevlid-i Nebîye bağlamaya gayret gösterirken, Cemaat el-Ulema ise 1960 yılının İmam Ali'nin doğum yıldönümünde kuruldu.⁸⁵ Ayetullah Muhammed Bakır es Sadr, 1957 yılında evinde toplanan Şii ulemâ ile birlikte, "ihyacı" nitelik taşıyan Hizbu'd-Da'va el-İslâmiye'nin kuruluş planlarını yapmış, Irak'ta çağdaş İslâmî hareketin kurucusu ve en seçkin lideri olmuştur.

Bu hareket, ilk zamanlar İran'ı ve Humeynî hareketini desteklememiş, İslâm Devleti kurmak ve sosyal adaleti temin etmek amacıyla Hizbu'd-Da'va liderleri, Irak İhvan-ı Müslimîn liderleriyle bağlantı kurarak, iki grupta Sünnî-Şii ortaklığı ile bir İslâm Devleti kurulması konusunda anlaşmıştır. Baas hükûmeti, Sünnî Şii işbirliğini hükûmete yönelik ciddi bir tehdit olarak algılamıştı.⁸⁶ Gerçekten de böyle bir işbirliği içerisinde olan Sünnî Şeyh Abdulaziz el-Bedri gibi Sünnî din adamları da Baas hükûmeti tarafından idam edilmişler veya ülkeyi terk etmek zorunda kalmışlardır.⁸⁷

Irak'ta Şii ulema arasında Seyyid Muhammed Bakır Sadr'ın, İslâm'ın hayatın her alanında ilke ve değerleriyle uygulanmasına ilişkin görüşleri, yayınları, faaliyetleri, yetiştirdiği öğrencileriyle etkisi büyük olmuştur.⁸⁸ Şii dünyada geleceğin önde gelen liderleri arasında yer alan Mehdi el-Hekim, Hasan eş-Şirazi, Ragıp Harb, Arif Hüseyinî, Mahmut Haşimî, Muhammed Mehdi Şemseddin, Muhammed Hüseyin Fadlullah, Ruhullah Humeynî gibi pek çoğu Necef'te Muhammed Bakır es-Sadr'ın çevresinde bulunmuştu.⁸⁹ Muhammed Bakır es-Sadr'ın 1980'de idamından sonra Irak Şii hareketlerin entellektüel öneminin azaldığı⁹⁰ tespiti, Muhammed Bakır es-Sadr'ın önemini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

82 Peter Sluglett and Marion Farouk-Sluglett, "Some Reflections on the Sunni/Shi'i Question in Iraq", 1978, s. 85.

83 Şibli Mellat, "Religious Militancy in Contemporary Iraq: Muhammad Baqer as-Sadr and the Sunni-Shia Paradigm", *Third World Quarterly*, X/2, 1988, s. 707; Mellat, *Çağdaş İslâmî Uyanışta Hukukun Rolü*, s. 32-35.

84 Cabbar, *Irak'ta Şii Hareket ve Direniş*, s. 97-98.

85 Cabbar, *Irak'ta Şii Hareket ve Direniş*, s. 149.

86 Wiley, *Irak Şiileri*, s. 59.

87 Özcan, "Irak'ta Direnişin İslâmî Vechesi", s. 185-187.

88 Mellat, s. 705.

89 Mellat, *Çağdaş İslâmî Uyanışta Hukukun Rolü*, s. 325.

90 Hanna Batatu, "Iraq's Underground Shi'i Movements", *Islam and Politics*, Jan 1982, s. 8.

1970'de Muhsin el-Hekim'in ölümünden sonra Ayetullah olarak tanınan Seyyid es-Sadr, *Felsefetunâ* ve *İktisâdunâ* gibi önemli eserleri başta olmak üzere 22 kitap telif etti. 1970'te yayınlanmaya başlayan ve "Necef Rehberliğinden" [min hadi en-Necef] serisi altında çıkan makalelerin yazarlarının pek çoğu Ortadoğu'da lider konumuna gelmişlerdir. İslâm düşüncesine büyük katkılar sağlayan bu makaleler,⁹¹ kadının değişen rolünden ve İslâmî meşruiyeti olmayan hükümet konularına kadar bazı hususlarda fıkhnın yeniden yorumlanmasını amaçlayan yazma faaliyeti çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Sadr'ın ifadesiyle "Batı'dan İslâm dünyasına ithalat sonlanmalı, bizim Batı'ya yaratıcılığımızı ihracat zamanı"⁹² ideali ile gerçekleşmiştir.

Sadr'ın siyasi teorisi ve düşüncesi başlıca üç alanda ortaya çıkmıştır. 1. Şii fıkhnında modern parti siyasetinin meşruiyeti 2. Şii merciiyet kurumunun ıslahı 3. Öngörülen İslâmî devletin anayasal sisteminin dikkatle hazırlanması.⁹³

Ayetullah Seyyid Sadr'ın, fikrî gelişimine paralel olarak, ilk dönem eserlerindeki bazı görüşlerini ve mezhebî ön yargılarını terk ettiği ve ümmetin vahdeti çerçevesinde düşüncelerini geliştirdiği görülür. Ayetullah es-Sadr'ın katılımcı İslâmî hükümeti her iki mezhebe de katılım imkânı sunmaktadır. Sünnî karşıtlığı ve ayrımcılığı anlamında mezhepçilik yapmayan, İslâm hukukunu uygulayacak bir hükümet kurmak için Sünnî-Şii İslâm kardeşliğini siyasi bir gereklilik görmüştür. Onun Irak yönetim anlayışında, hiçbir zaman Sünnîlerin yerine Şiileri atamak niyeti görülmez. Ancak Seyyid Sadr tarafından savunulan ve 1979 İran Anayasası'nda uygulanan İslâm Devleti, esasen bir Şii niteliğe sahipti.⁹⁴

Saddam, zaman zaman Şiilerle bütünleşmeye çalışsa da, Baas gözünde Şiiler tehlikeli ve yabancı bir unsurdur. Saddam ve çevresindeki Sünnî Müslümanların, İran kültürünün etkisi altında olan, çoğu kez Farsça konuşan, İran'da akrabaları ve dostları bulunan Şiilerin sadık vatandaşlar olacağına inanmamaları yanında, İran hükümeti de bir radyo istasyonu kurarak Şiileri Irak Devleti'ni yıkmaya çağırmaktaydı. Öte yandan Iraklı merciiye'ye mensup müçtehidler, Şiilere, Saddam'ın partisine katılmama çağrısı yaparak, onun çeşitli programlarını mahkûm eden fetvalar çıkardı. Saddam hükümeti de, bir araya geldikleri anda Şiilere acımasızca saldırılarda bulundu. Önderleri, özellikle de din adamları teker teker tutuklandı, hapse atıldı ya da asıldı. Okulları kapatıldı ve vaaz vermeleri yasaklandı. Binlerce kurban arasında Sadr ailesi de vardı.⁹⁵

91 Mellat, "Religious Militancy in Contemporary Iraq: Muhammad Baqer as-Sadr and the Sunni-Shia Paradigm", s. 716, 719-721.

92 Mellat, "Religious Militancy in Contemporary Iraq: Muhammad Baqer as-Sadr and the Sunni-Shia Paradigm", s. 706.

93 Talib Aziz, "The Political Theory of Muhammed Baqir Sadr", ed. Faleh Abdul-Jabar, *Ayatollahs, Sufis and Ideologues; State, Religion and Social Movements in Iraq*, London, 2002, s. 231.

94 Mellat, *Çağdaş İslâmî Uyanışta Hukukun Rolü*, s. 27, 253.

95 Polk, *Irak'ı Anlamak*, s. 134-135.

Ayetullah es-Sadr, Baas yönetiminin şiddetlenen baskı siyasetinin neticesinde, İran'daki devrimin zaferinden de yola çıkarak bir başkaldırı çağrısında bulunmuştur. O, bütün Iraklılara ulaştırılan sesli mesajında şöyle seslenmektedir:

"Bir savaş pozisyonu almamız şart. Ben varlığımı Sünnî ve Şiîlerin eşitliğine adadım ve onların birleşmesinin mesajını savundum, onları yekvücut kucaklamaya inandım... Ben kendimin ve ümmete karşı sorumluluğumun farkına vardığım günden beri Şiîlere ve Sünnîlere karşı eşit olarak kendimi sorumlu hissettim... Aziz kardeşim ve evladım Sünnî Müslüman! Ben Şiîlerle ne kadar berabersem sizinle de o kadar beraberim ve ben ikinizle de İslâm'a aidiyetiniz nispetinde ve Irak'ın maruz kaldığı bu baskı rejiminden kurtulmak yolunda sarf ettiğiniz çaba nispetinde beraberim... Tagut ve onun yardımcıları Irak'ın Sünnî evlatlarına, bu mesele Şiîlerin meselesidir diyerek, birlikte hareket etmeleri gereken ortak düşmana karşı aralarını açmak istiyorlar... Ey Ali ve Hüseyin'in evlatları ve ey Ebu Bekir ve Ömer'in evlatları! Size şunu söylemek isterim ki sorun, Şiî halk ve Sünnî yönetim arasında değildir, unutmayınız ki Ali bin Ebu Talib, Hulafa-i Raşidin döneminde, adalet ve İslâm esası üzerine kurulu hilafet yönetimi savunmak için kılıcını çekmişti. Ebu Bekir'in bayrağı altında Ridde savaşlarına katılmıştı ve mezhebi rengi ne olursa olsun hepimiz İslâm bayrağı altında savaştık. İslâm'a riayet eden Sünnî yönetimin yanında cihad edilmesi için daha yarım asır önce Şiî ulema fetva vermişti ve bu fetva üzerine binlerce Şiî, İslâm nizamı üzerine bina edilmiş Sünnî devleti muhafaza etmek için canlarını feda etmişti. Fakat bugün rejimin sahipleri Sünnî hükümet değildir, halkın başına musallat olmuş bir grup mütegalibenin hükümetidir, zira Sünnî olmak tarihsel olarak Sünnî bir aileden gelmek değildir. Bu gün bu mütegalibe tağutlar, Ali'ye ve Ömer'e, ikisine birlikte saygının sınırlarını aşmış, yaptıkları her fiil onların bu saygısızlıklarını biraz daha ortaya koymaktadır".⁹⁶

Joyce N. Wiley'e göre, Iraklı Şiî ulemanın en belirgin özelliği, pragmatizmleridir ve nüfusu %40 oranında Sünnî olan bir ülkede İslâm kardeşliğini siyasî bir gereklilik olarak görmüşlerdir. Sadr, Baas hükümetine karşı Sünnî sorumluluğu açıkça temize çıkarmış, iki mezhebi sembolize etmek için Hz. Ömer ve Hz. Ali isimlerini kullanmıştır.⁹⁷

Irak'ta nüfusun neredeyse yarısı Sünnî olduğu için İran'a benzer bir muhalif söylemle kimlik tanımlamak zordur. Sünnî-Şiî ayrımını aşmak, İslâmî muhalefet için önemlidir. Irak'ta toplumun Sünnî-Şiî gerçekleri ışığında Sadr'ın son mesajı, bu hassas pozisyonun göstergesidir. Onun Sünnî-Şiî ayrımını aşan söylemi sürekli olarak İran-tabanlı muhalif çevrelerde tekrar edilmiştir. Ancak bu söylem, onun, daha önceki tarihî ve siyasî işleriyle

⁹⁶ Wiley, *Irak Şiîleri*, s. 185.

⁹⁷ Wiley, *Irak Şiîleri*, s. 185.

uyumlu değildir. Meselâ Sadr, bilinen en eski eseri *Fedek fi't-Tarih*'te mezhebî bir yaklaşım ortaya koymuştu. 1955 yılında yayınlanan kitabında da kuvvetli bir Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer karşıtlığı vardır ve her ikisini sertçe eleştirmiştir.⁹⁸ Yine Sadr'ın 1979 tarihli derslerinden derlenmiş bir eserinde, Hz. Ali'nin hilafetinin gâsıpları şeklinde bir bakış açısı yansıtılmıştır.⁹⁹ Ancak 1970'li yıllardaki değişim onu da etkilemiştir. Şii ulemanın siyasî söylemini yansıtan 1960'ların Şii terminolojisi terk edilerek, onun yerine, Şii-Sünnî bölünmesinin aşılması anlamında evrensel bir dil almıştır.¹⁰⁰

Bilindiği gibi imâmetin On İkinci İmam dışında kimseye verilmeyerek onun beklenmesinin (el-İntizâr) doğal bir sonucu olarak, bütün fakihlerin, İmam Mehdi'nin nâibi olduğu nazariyesinin doğmasına ve daha sonra bu nazariyenin gelişerek 'velâyet-i fakih'e dönüşmesine kadar, İsnâaşeriye düşüncesine bir tür siyasal soyutlanma ve kelimenin tam anlamıyla 'pasiflik' hâkim olmuştur. Gâip olan İmam Mehdi'yi bekleme nazariyesine inandıkları gaybet döneminde, imamın ismet ve nass şartları tahakkuk etmediği için, siyasî faaliyeti veya ayaklanmayı ya da hükümet kurmayı ve resmî görevlerde bulunmayı haram saymışlardır. "Mehdi'nin zuhurundan önce ortaya çıkacak olan her sancak sapıklık sancağıdır; sahibi de bir tağuttur." meşhur hadisine göre 'pasiflik düşüncesi' benimsenmiştir. Bu intizar nazariyesi, Şia'nın çöküşünden, tarih boyunca hayattan çekilmesinden ve hayatın akışı dışına çıkmasından sorumludur. Ancak Şii düşüncesi, 'velâyet-i fakih' şeklindeki bu düşünce değişikliğinden sonra, hicrî on dördüncü asrın sonlarında İmam Humeyni'nin önderliğinde, İran'da bir İslâm Cumhuriyeti kurabilmiştir.¹⁰¹

Geleneksel Şiilik, fakihi masum saymamakla birlikte, İmam Humeyni, egemen (hâkim) olan fakihe, Masum'un (beklenen Mehdi'nin) nâibi olması gerekçesiyle, sınırsız velâyet, yani İmam'ın ve Resulullah'ın yetkilerini vermiş; ayrıca velâyeti de, Allah'ın velâyetinin bir parçası sayarak İmam'ın, Anayasa'yı da, ümmetin iradesini aşmasına izin vermiştir.¹⁰² Humeyni, temel amacının İslâmî Dünya Düzeni kurulmasına çalışmak olduğunu ileri sürerek mehdi el-Muntazar gelinceye kadar İslâm Devletlerinin "fakih" rehberler tarafından yönetilmesini ve Müslümanların bu konuda kendine yardımcı olmalarını istemektedir. Humeyni'ye göre, İran Devrimi yalnız Şii toplumlara ve Müslüman ülkelere yönelik bir rejim değildi. Aksine tüm yoksul ve ezilen uluslar için de bir kurtuluş reçetesi idi.¹⁰³

98 Mellat, "Religious Militancy in Contemporary Iraq: Muhammad Baqer as-Sadr and the Sunni-Shia Paradigm", s. 713-14, 718.

99 Muhammed Bâkır es-Sadr, *Kur'an Okulu*, çev. M.Yolcu, Ankara, 1996, s. 61,188, 190-191,236-242

100 Mellat, "Religious Militancy in Contemporary Iraq: Muhammad Baqer as-Sadr and the Sunni-Shia Paradigm", s. 725; Wiley, *Irak Şii'leri*, s. 173-174.

101 Ahmed Kâtib, *Şiada Siyâsal Düşüncenin Gelişimi*, çev. M. Yolcu, Ankara, 2005, s. 17-18.

102 Kâtib, *Şiada Siyâsal Düşüncenin Gelişimi*, s. 17.

103 Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, s. 543.

Devrim ihracını İran'ın bölgedeki çıkarları açısından gerekli gören İran yönetimi, bölge ülkelerindeki Şii toplumları da mevcut İran rejimi için bir sıçrama tahtası olarak düşünmüştür. Bölge ülkeleri bu nedenle kendilerini tehdit altında görmekte, bölge ülkelerinde de Şii gösteriler sürdürülmekteydi. Ulemanın öncü olmaktan ziyade istişârî bir siyasal rol üstlenmesi gerektiğini savunan Seyyid Muhammed Bâkır es-Sadr, Humeynî'nin 'velâyet-i fakih' yorumuna muhalif bir tavır sergilese de,¹⁰⁴ Sadr ailesinin, Humeynî'nin İran devrimini desteklemekte ve İran'ın Irak'a ilişkin siyasetinin etkisinde¹⁰⁵ oldukları görülmektedir.

İran'ın, Irak Şii muhalefetine bağlılığı ve "kaderi" üzerinde önemli ölçüde etkisi olmuştur.¹⁰⁶ İran ve Irak Şii'leri arasında derin bir tarihi bağ mevcuttur. 1979'dan sonra İran İslâmî hükümetinin Irak Şii'leri üzerindeki nüfuz kazanma isteği, Irak hükümetini ciddi biçimde rahatsız etmiştir. İran'ın devrim ihraç politikası sadece Irak'ı değil, Şii azınlığa sahip olan bütün Arap ülkelerini rahatsız etmiştir. Şii'lerin Irak hükümetini ele geçirmesini isteyen İran, 1979'dan günümüze kadar bu politikasını devam ettirmektedir. Humeynî denetimindeki İran, Irak'ta Şii devlet kurulmasını veya Şii'lerin etkin olduğu bir siyasal sistemi hedeflemiştir.¹⁰⁷ Irak siyasal sisteminden dışlanan Şii'ler, 1979 İran Devrimi ile umutlanarak siyasal hareketliklerine hız vermişlerdir. 1979'da rejim için ciddi bir tehdit olarak gerçekleşen Şii ayaklanması, aslında 1977'de Şii örgütler tarafından teşkilatlandırılmıştır. Yani ayaklanmada yer alanlar, Şii toplumun İran'daki rejim değişikliğinden etkilenmiş ve bizzat Ayetullah Humeynî tarafından desteklenmişlerdir. Ayetullah Muhammed es-Sadr, İran devriminin içten bir destekçisiydi.¹⁰⁸

Irak'ın İran'la ilişkilerinin gerginleşmesine neden olan olaylar zincirinden en önemlisi, 1980 Şubatında, devrimin yıldönümü dolayısıyla Tarık Aziz'e suikast ve Mustansiriye Üniversitesine saldırı olaylarıydı. Tarık Aziz, olayı küçük bir yarayla atlatmış, ancak pek çok öğrenci hayatını kaybetmişti. 5 Nisan'daki cenaze töreninde kalabalığın üzerine bir bomba daha atılmıştı.¹⁰⁹ Irak Dışişleri Bakanı, bu olayların Hizbu'd-Da'va'nın Kum'da bulunan liderleri tarafından ve Irak hükümetini yıkmak amacıyla planlandığını, bunun da Humeynî'nin emriyle gerçekleştirildiğini ileri sürmüştür. 1980 Nisan'ına gelindiğinde, Bağdad ile Tahran arasındaki ideolojik ve psikolojik savaş tamamen kızışmıştı. Bu olayların etkisiyle Irak yönetimi kendi toplumsal örgü-

104 Cabbar, *Irak'ta Şii Hareket ve Direniş*, s. 19-20.

105 Juan R.I. Cole and Nikki R. Keddie, "Introduction", *Shi'ism and Social Protest*, ed. Juan R.I. Cole and Nikki R. Keddie, New York, 1986.

106 Batatu, "Iraq's Underground Shi'i Movements", s. 9.

107 Emre Bayır, "Irak Savaşında İran'ın Tutumu", *Stratejik Analiz*, III/36, 2003, s. 84.

108 Kramer, "Introduction", s. 11; Mellat, "Religious Militancy in Contemporary Iraq: Muhammad Baqer as-Sadr and the Sunni-Shia Paradigm", s. 727.

109 Mellat, "Religious Militancy in Contemporary Iraq: Muhammad Baqer as-Sadr and the Sunni-Shia Paradigm", s. 728.

sünde yer alan Şii grupları potansiyel İran taraftarı olarak gördü. Bu nedenle de onlara karşı zaten uygulanmakta olan baskı ve şiddetini artırdı. Bu baskı politikasının hedefinde yer alan Şii toplulukların başında, Necef'te yerleşik bulunan ve Şii dünyasındaki saygınlığıyla tanınan Sadr ailesi vardı. Çünkü bu aile, 1980'li yıllara değin Şii direnişinin simgesi durumunda bulunan Dava Partisi kurucu ve teorisyenleri yanında Irak Şii toplumunun önde gelen liderlerine kaynaklık etti. Ailenin sahip olduğu bu özellik nedeniyle de önde gelen isimleri, Saddam yönetiminin hedef haline getirilerek öldürüldü. 1980'de Iraklı Şiilerin lideri Ayetullah Muhammed Bâkır es-Sadr ve kız kardeşinin idam edilmesi üzerine iki ülke arasındaki ilişkiler daha da gerginleşti.¹¹⁰ Aynı zamanda bir Şii ajitasyon uyandırdı.¹¹¹

Ayetullah Humeyni, Ayetullah Muhammed Bâkır es-Sadr'ı "Allah'ın Irak'taki Zaferi" olarak nitelemiştir. Onun Saddam tarafından idam edilmesi, 1980'de İran-Irak savaşının da en önemli nedenlerinden birini oluşturmuştur.¹¹²

Necefli Şii lider Muhammed Sâdık es-Sadr, Baas rejiminin topluma uyguladığı baskı nedeniyle Şii düşünceye mensup kimselerin Irak dışına çıkarak büyük oranda İran'a yerleştikleri bir dönemde Irak'ta kalarak faaliyetlerine devam etti. Irak hükümeti, 1992'de Sadr'ı önde gelen bir din adamı olarak kabul etmişse de, Sadr ile hükümet arasındaki ilişkiler, 1999'da Sadr'ın, hükümeti tutuklu Şii din adamlarını serbest bırakmaya çağırması ve Iraklıları, evde televizyonda Cuma namazlarını kılanları seyretmek yerine camilerde onlara katılmaya çağıran bir fetva verip hükümetin büyük kalabalıklara yönelik koyduğu yasaklamaya meydan okumasıyla gerginleşti. Sadr'ın kendini hükümetten uzak tutma ve arkasındaki halk desteğini yönlendiren bağımsız bir dinî lider olma çabaları, onu Necef'te vuran esrarengiz bir suikastçı tarafından sona erdirildi. Bu süreçte ailenin ikinci derecede önemli görülen pek çok ferdi de yönetim tarafından öldürüldü. Necef-Havza öğrencisi küçük oğlu Mukteda es-Sadr da ev hapsine alındı.¹¹³ Irak'ın en yüksek dinî mercii Muhammed Sadık es-Sadr (Sadru's-Sânî), Mustafa ve Muammel isimli iki oğlu ile birlikte 1999 yılında Necef'te bir suikasta kurban gitmiştir.¹¹⁴

Amerika'nın Irak İşgali Sonrasında Şii-Sünnî İşbirliği Arayışı ve Sadr Ailesi

Ayetullah Hüseyin es-Sadr: Irak'ta Bağdad yönetimiyle yıllardır gergin ilişkiler yaşayan Şiilerin en önemli liderlerinden Ayetullah Hüseyin es-Sadr, halkı işgalci Amerika ve İngilizlere karşı direnmeye çağırdı. O, Bağdad yönetiminin yanında yer alacaklarını dile getirerek, "Müslümanlar olarak yurdu-

110 Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, s. 543.

111 Bengio, "Shi'is and Politics in Ba'thi Iraq", s. 7.

112 Mellat, "Religious Militancy in Contemporary Iraq: Muhammad Baqer as-Sadr and the Sunni-Shia Paradigm", s. 728; Cabbar, *Irak'ta Şii Hareket ve Direniş*, xxxvii.

113 Cabbar, *Irak'ta Şii Hareket ve Direniş*, s. 19, 24, 252-253.

114 Özcan, "Irak'ta Direnişin İslâmî Veçesi", s. 20-21.

muza ve tarihimize sahip çıkmak zorundayız" dedi. Şii liderin Necef'te ABD askerlerini hedef alan intihar saldırısını övmesi de dikkat çekti. "Saldırganları kovmaya yönelik her eylem kutsaldır" diyen es-Sadr, intihar saldırısının bir Şii tarafından gerçekleştirilmesinden ayrıca gurur duyduklarını söyledi.

Diğer taraftan bazı kaynaklara göre Amerikalılardan ülkenin genelinde güvenlik sağlanana kadar kalmalarını isteyen bir tavır sergilemesi¹¹⁵ ise açıkça çelişkili bir durumdur. Şii önderler, Sünnî vaiz ve dinî lider Ahmed Kubey-sî'nin, Amerikan karşıtı Şiilik olarak adlandırılan tavra övgüler yağdırarak bir Sünnî-Şii ittifakı çağrısında bulunmasına, kendilerini Amerika Birleşik Devletlerinden yabancılaştırmak ve baş belası olarak göstermek için hazırlanmış bir tuzak olduğunu belirten sert bir karşılık verdiler. Londra'da yaşayan Ayetullah Hüseyin Sadr, Muhammed Bakır el-Hakîm ve Muhammed Bahr el-Ülüm ile birlikte yayınladıkları bir bildiri ile "Irak toprağında Birleşik Devletler güçleriyle savaşmaya çağıran tüm dinî emirlere" şiddetle eleştirdiler.¹¹⁶ Bu tespitlere göre, Mukteda es-Sadr ile kardeşinin Amerika'ya karşı tavırlarında "şahin-güvercin" bağlamında bir rol dağılımı manzarası görülmektedir.¹¹⁷

Muktedâ es-Sadr (1973-) /Sadr Grubu-Hareketi/Cemaâtü's-Sadr

2003'te Irak'ın işgali akabinde yıldızı parlamaya başlayan Mukteda es-Sadr, Sadr ailesinin takipçilerince varis ve lider olarak görülmekteydi. Mukteda es-Sadr, babasının 1990'lı yıllarda büyük oranda oluşturduğu bölgesel birim ve temsilcilikleri de harekete geçirerek aile büyüklerinin ve babasının etkin ve saygın konumunu şahsı etrafında toparlamayı başardı. Bu şekilde ülkenin en önemli dinî-siyasî figürleri arasında yer aldı.¹¹⁸ Sadr ailesinin dinî ve toplumsal gücünü yeniden ele geçirmeyi amaçladığı ve sokak siyaseti araçlığıyla Şii toplumda üstünlük mücadelesine giriştiği iddia edilmektedir.¹¹⁹

Mukteda es-Sadr liderliğinde varlık gösteren Sadr Grubu/Hareketi, günümüzde Irak'ın en önemli ve etkin Şii-Siyasî oluşumlarından birisidir.¹²⁰ Sadr grubu; Baas iktidarının çöküşü ardından ortaya çıkan silahlı askerî gücünün yanında belli bir sistem dâhilinde faaliyet gösteren hiyerarşik kurumsal yapıları bulunan sosyal yardım ve organizasyon kuruluşlarıyla da dikkat çekmektedir. Büyük oranda babasının yetiştirdiği ve ona bağlılığını sürdüren genç din adamları, öğrencileri, yardım kuruluşlarından oluşmaktadır. Şüphesiz bütün bu yapılanma ve faaliyetler, siyasal yönetimde yer almamasına rağmen Mukteda es-Sadr'a önemli bir itibar ve şöhret kazandırmaktadır.¹²¹

115 Özcan, "Irak'ta Direnişin İslâmî Vechesi", s. 199-200.

116 Cabbar, *Irak'ta Şii Hareket ve Direniş*, s. 24.

117 Özcan, "Irak'ta Direnişin İslâmî Vechesi", s. 200.

118 Cabbar, *Irak'ta Şii Hareket ve Direniş*, s. 18-23.

119 Cabbar, *Irak'ta Şii Hareket ve Direniş*, s. xxix, xxxv, xxxvii, 19.

120 Rodger Shanahan, Shi'a Political Development in Iraq: The Case of the Islamic Da'wa Party, *Third World Quarterly*, 25/5, 2004, s. 950-951.

121 Cabbar, *Irak'ta Şii Hareket ve Direniş*, s. 23.

Yeniden yapılanma çerçevesinde sağlık, eğitim, kültür ve temel ihtiyaçlar gibi konularda geniş kesimlere ulaşabilen Sadr Grubu, özellikle Mukteda es-Sadr'ın son sosyal açılımları ile birlikte popülaritesini arttırarak Lübnan Hizbullahı'nı oldukça andıran bir görünüm kazanmıştır. 2008'in ardından silahlı mücadelenin daha sınırlı, ancak ateş gücü ve mobilitesi yüksek gruplarca yürütüleceğini ifade eden ve hareketini sosyo-politik, ekonomik ve kültürel bir zemine taşıyacağını belirten el-Sadr, Bağdad içinde sayıları 2-2,5 milyon olarak tahmin edilen yoksul Şii kesimlere yönelik yoğun sosyal ve ekonomik yardımlarda bulunmaktadır. Bu çerçevede Mukteda es-Sadr da Sünnilerle işbirliği yaparak Necef, Kerbelâ ve Bağdad'ın fakir mahallelerinde yaşayan ve Saddam döneminde baskıya maruz kalan Şiileri örgütledi. Onun en etkin olduğu bölge, Bağdad'da iki milyon Şii'nin yaşadığı "Medînetü's-Sadr" idi. Mukteda es-Sadr, politikayla iç içe ve Şii dünyada saygın bir aileye mensup olup, ABD karşıtı söylemleri, İran karşısındaki milliyetçi tavrı, ülkenin bağımsızlık ve bütünlüğünü öncelemesi gibi özelliklere sahipti. Bu özellikler sayesinde, Sadr Şehri başta olmak üzere Basra ve Güney Irak bölgelerinde Baas rejimince dışlanmış yoksul kesimlerin desteğini almıştır. Bu destekle o, yaklaşık 50.000 kişilik Mehdi Ordusu adı verilen silahlı bir güç ortaya koymuştur. Hatta bu güçle birlikte hareket eden, fakat bağlılığı ilan edilmeyen özel birlikler oluşturduğu iddia edilmektedir.¹²²

Genç Şii lider Mukteda es-Sadr, ABD öncülündeki işgale tepkisiz kalan Irak'taki Şii gruplara karşılık, işgal karşısında Irak'ın bağımsızlığı ve bütünlüğünü esas alan milliyetçi bir tepki ortaya koymuştur. Hatta ABD öncülüğünde oluşturulan Irak Yönetim Konseyine katılmayı reddettiği gibi, 2004 yılında kendi hükümetini oluşturduğunu ilan ederek işgal güçleriyle işbirliğine giden Sistanî ve Dava Partisi gibi Şii oluşumlara da cephe almıştır. Mehdi Ordusu'nun, Bakuba, Küfe, Necef, Kerbelâ ve Kût'un belli bölgelerinde etkili olduğu, ABD başta olmak üzere işgal güçleri ve muhalif Şii gruplarla mücadele ettiği bilinmektedir.¹²³

Mukteda es-Sadr "ülke bütünlüğü"nü savunmaktadır. Ülkede Sünnî-Şii çatışmasının Irak'ın üniter yapısını bozarak ülkenin kuzeyinde bir Kürdistan, güneyde bir Şii devleti ve orta bölgede bir Sünnî devletine dönük hesaplar yapanlarca, özellikle Amerika tarafından kışkırtılmaya çalışıldığı ileri sürülmektedir.

Şiiler, işgalden önce ve sonra Sünnilerle birlikte Bağdad'da gösteriler tertip ettiler. Her iki tarafın âlimleri, Şii-Sünnî ihtilafının körükleneyeceğini öngöerek ve "ne Şii ne Sünnî İslâmî yönetim" sloganları atarak yeni Irak'ta birlik ve eşitlik istiyorlardı.¹²⁴ Amerika ve destekçilerinin, Saddam-Baas yönetimiyle

122 Özcan, "Irak'ta Direnişin İslâmî Vechesi", s. 198-199, 201.

123 Özcan, "Irak'ta Direnişin İslâmî Vechesi", s. 184.

124 Özcan, "Irak'ta Direnişin İslâmî Vechesi", s. 179-180, 183-184.

birlikte tutuşturduğu Irak yangınında belki de tarihte ilklerden biri Bağdad'da işgal günlerinde kendiliğinden yaşandı. Sünnîlerle Şiiler el ele İmâm-ı A'zam camiinde Cuma namazı kıldılar ve dayanışma örneği sergilediler. Gelecekte etnik, dinî ve mezhebî ihtilafların doğacağına dair büyük işaretler gözükmekte, Irak'ın üniter bir yapıda devam etmesinin riskli olabileceğine dair değerlendirmeler, komşu ülkelerin de bundan etkileneceği belirtilmekteydi.¹²⁵

Korkulan oldu. Şii ve Sünnîler arasındaki mezhebî gerilimin tırmanmasında önemli rol oynamış başta Amerika ve destekçileri olmak üzere İran ve Suudi Arabistan gibi ülkeler, Irak'taki etnik ve mezhebî gruplar, Şii örgütler, el-Kaide'nin Irak yapılanması ve benzeri örgütler marifetiyle suikastlar, saldırılar ve camilere, dinî mekânlara kadar varan bombalamalarla şiddetli derecede bir Şii Sünnî kutuplaşması ortaya çıkarılmıştır.

Mukteda es-Sadr, işgalin ilk döneminde ABD'ye karşı sözlü mukavemeti esas almasına rağmen 2003'ten itibaren mezhebî fanatizm ve ayrılıkçılığa karşı sergilediği son derece soğuk tutumu ve Sünnî çevrelerle ılımlı bir diyalog geliştirmesiyle de dikkat çekmektedir. Sünnî toplumla işbirliği siyasetinde, Irak'ın işgalden kurtarılması düşüncesi yanında, mutlak Şii idari yönetim anlayışından ziyade dinî hassasiyeti olan kimselerin yönetime gelmesi fikrini ortaya koyan Muhammed Bâkır es-Sadr'ın devlet anlayışının da etkisi muhtemeldir.¹²⁶

Bu görüşlere muhalif değerlendirmeler de yapılmaktadır. Buna göre, Mukteda el Sadr, Amerikan işgaline karşı Sünnî Araplarla iş birliği yapmaktan çekinmemiştir. Ama onun Irak'ın geleceği ile ilgili hesapları Sünnîlerden çok farklıdır. O, Şii kimliğinin ağır bastığı, yani Ayetullah'lar tarafından yönetilecek olan İslâmî bir Irak istemektedir. Bu noktada Sünnîlerle uzlaşması imkânsızdır. Fakat Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması ve yabancı işgalden kurtarılması konusunda Sünnîlerle görüş birliği içindedir.¹²⁷ 9 Ocak 2013 tarihli basında yer alan bir habere göre de, daha önce yaptığı gibi Mukteda es-Sadr, Cuma günü Sünnîlerle Şiileri tek çatıda toplama çağrısı yaparak Bağdad'da Şiilere Sünnî camilerinde namaz kılmaya davet etti. Kendisi de yüzlerce Şii ile birlikte Bağdad'da Seyyid Abdulakdir Geylanî Camiine giderek Sünnî imamın arkasında namaz kıldı. Sünnî-Şii birliği ve Irak'ın bütünlüğü vurgusu yaptı. Irak'ın Necef kentinde düzenlenen "İslâm Birliği'nin Sembolü Fatımatuz-z-Zehra" isimli uluslararası konferansın açılışında konuşan Sadr, "İslâm, bütün mezhepleri kucaklar ve biz mezhepler arasında ayrım yapmayız. Sömürgeciliğin senelerdir oluşturmaya çalıştığı parçalanmışlık bizim yöntemimiz olmamalı" dedi.

125 Özcan, "Irak'ta Direnişin İslâmî Vechesi", s. 20.

126 Wiley, *Irak Şiileri*, s. 13.

127 Kaymaz, "Arap – Kürt Karşıtlığı Temelinde Irak'ın Parçalanmasına Giden Yol Ve Türkiye", s. 13.

Müslümanların birleşmesi gerektiğini vurgulayan Sadr, sözlerine şöyle devam etti: "Hiçbirini ayırt etmeksizin söylüyorum. Mezhep çatışmalarının olduğu İslâm ülkelerinden Allah, Rasulü ve Ehl-i Beyt razı değildir. 'Şii Sünnînin, Sünnî Şiinin düşmanı oldu' bu kabul edilemez. Şiiliğimiz ve Sünniliğimizden önce biz Müslümanız... Bazıları Saddam Hüseyin'in Sünnileri temsil ettiğini söylüyordu. Kesinlikle bu doğru değil çünkü o terörü temsil ediyor. Saddam, güneydeki Şiilere baskı yapmak için Sünnî orduyu kullanıyordu. Şimdi de Sünnilere baskı yapmak ve onları öldürmek için Şii ordular kullanılıyor. Sünnî hükümet gelirse Şiilerle, Şii hükümet gelirse Sünnîlerle savaşıyor. Ben, Şii hükümetin zulmünden dolayı Sünnîlerden özür diliyorum ve Sünnî olsaydım da Şiilere yapılanlar nedeniyle onlardan özür dilerdim" diye konuştu.¹²⁸

Sünnî-Şii farklılıkları, İslâmî bir grup veya yönetim tarafından diğer grup veya yönetime karşı politik bir araç olarak kullanıldığı ölçüde devam etmekte ve şiddetlenmektedir. Bu ayrılıklar aynı zamanda, kazançlarını, İslâm dünyasının zayıflığından ve onda düzensizlik ve kaos ortaya çıkarmaktan kataran bütün dış güçler için ideal fırsat sağlamaktadır.¹²⁹

Sonuç

Günümüzde İran İslâm Devrimiyle ve "devrimin ihracı" siyasetiyle başlayan süreçten itibaren meydana gelen siyasî gelişmelere bağlı olarak Hindistan, Pakistan ve Bahreyn, Kuveyt, Suudî Arabistan gibi bazı Körfez ülkelerindeki Şii hareketlenmelerden "Şii Hilali" veya "Şii eksen" olarak ifade edilen İran, Irak, Suriye ve Lübnan koridorundaki bölgede ortaya çıkan Şii dayanışma ve yönetim tablosuna kadar "Şii uyanışı"nın tezahürleri dikkat çekmektedir. Esasen bu sonucun oluşmasında bölgedeki Şii nüfusun, özellikle Necef merkezli medrese ağının ve Sadr ailesi gibi ulema ailelerin dinî-siyasî etkinliğinin büyük rolü olmuştur.

Son dönem Sadr ailesinin Muhammed Bâkır es-Sadr, kız kardeşi Amine Bintü'l-Hüdâ ve Muhammed Sâdık es-Sadr gibi Irak'taki bazı üyeleri, Irak-İran çekişmesine kurban edilerek, Şii siyasetine motivasyon için bayraklaştırılmışlardır.

Geçmişte din ve mezhep savaşları yaşamış Batı, bugün bir işbirliği sürecine girmiş ise, tarihî tecrübenin ışığında Şii-Sünnî ilişkileri de anlamlı bir işbirliğine ihtiyaç duymaktadır. Şüphesiz Irak ve Suriye gibi ülkelerde doğrudan ateş hattında yaşayanlar bu ihtiyacı daha şiddetli derecede hissetmektedirler. Irak'ta Sadr ailesinin önemli şahsiyetleri, yakın geçmişte ve günümüzde Şii-Sünnî ilişkilerinde böyle bir işbirliğini siyasî tutum ve söylemleriyle ortaya koymaktadırlar.

¹²⁸ Sabah Gazetesi, 1 Mayıs 2013

¹²⁹ Seyyid Hüseyin Nasr, *Modern Dünyada Geleneksel İslâm*, çev. Savaş Ş. Barkçın-Hüsamettin Arslan, İstanbul, 1987, s. 333-334.

Sadr ailesi üyelerinin Sünnîlerle Şiîler arasında birlik oluşturma fikrini savunmaları, «rüşvet-i kelâm», «fikrî çelişki» veya takıyye yahut samimî ifadeler olarak kabul edilebilir.

Diğer taraftan ABD ve İngiltere'nin Irak'ı işgali ile birlikte, muhtemelen Amerika yönetimince de öngörülen ve desteklenen "Şiî" ve "Kürt" kimlik ağırlıklı bir yönetimin yapılandığı Irak'ın geleceği, mevcut kutuplaşma ve çatışmalarla meçhul bir sürece evrilmiş gözükmemektedir. Bugün Irak'ta yaşanan iç çatışmalar ülkenin geleceğini tehdit etmektedir.

Sadr ailesinin mücadelesiyle büyük katkılar sağladığı ortaya çıkan yeni durum, onların söylemleri tersi bir istikamette gelişerek, Irak'ta sulh ortamının asgari şartlarını bile sağlamaktan uzak bir Şiî yönetim elinde mezhep ayrımcılığı yapılarak bugün Şiî-Sünnî çatışma ve gerilimlerin gittikçe yoğunlaştığı bir sürece girmiş bulunmaktadır.

Kaynakça

- Ahavi, Şahrüh, *İran'da Din ve Siyaset*, çev. Selahattin Ayaz, İstanbul 1990.
- Ajami, Fouad, *The Vanished Imam: Musa al-Sadr and the Shi'a of Lebanon*, Ithaca & London: Cornell University Press, 1986.
- Aka, İsmail, "X. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Kadar Şiîlik", *Milletlerarası Tarih ve Günümüzde Şiîlik Sempozyumu*, İstanbul 1993.
- Akoğlu, Muharrem, "Büveyhîler'in Mezhebi Eğilimleri/Politikaları Üzerine", *Bilimname*, XVII/2, Kayseri 2009.
- Arı, Tayyar, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, İstanbul 2005.
- Aziz, Talib, "The Political Theory of Muhammed Baqir Sadr", ed. Faleh Abdul-Jabar, *Ayatollahs, Sufis and Ideologues; State, Religion and Social Movements in Iraq*, London 2002.
- Bağdadî, Abdulkahir b. Tahir b. Muhammed (429/1037), *el-Fark Beyne'l-Fırak*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Beyrut 1993.
- Bailey, Clinton, "Lebanon's Shi'is After the 1982 War", *Shi'ism, Resistance and Revolution*, ed. Martin Kramer, London 1987.
- Bâkır es-Sadr, Muhammed, *Kur'an Okulu*, çev. M.Yolcu, Ankara 1996.
- Batatu, Hanna, "Iraq's Underground Shi'i Movements", *Islam and Politics*, Jan. 1982.
- Bayır, Emre, "Irak Savaşında İran'ın Tutumu", *Stratejik Analiz*, III/36, 2003.
- Bengio, Ofra, "Shi'is and Politics in Ba'thi Iraq", *Middle Eastern Studies*, 21/1, (ss. 1-14), 1985.
- Bulut, Halil İbrahim, *Şeyh Müfid ve Şia'da Usûlî Farklaşma Süreci*, İzmir 2005.
- Cabbar, Faleh A., *Irak'ta Şiî Hareket ve Direniş*, çev. Hikmet Hâlis, İstanbul 2004.
- Cabbar (Jabbar), Faleh A., "The Genesis and Development of Marja'ism Versus the State", ed. Faleh Abdul-Jabar, *Ayatollahs, Sufis and Ideologues; State, Religion and Social Movements in Iraq*, 61-89, London 2002.
- Cahen, Claude, "Osmanlılardan Önce Anadolu'da Şiîlik Problemi", çev. Sabri Hizmetli, *AÜİFİD*, V, 305-319. Ankara 1982.
- Cole, Juan R.I. and Keddie, Nikki R., "Introduction", *Shi'ism and Social Protest* (ed. Juan R.I. Cole and Nikki R. Keddie), New York 1986.

- Çamuroğlu, R., "Bir Şii 'Milleti'ne Doğru mu?", *Türkiye ve Dünyada Yarın*, Mayıs 2003.
- Daftary, Farhad, *Muhallif İslâm'ın 1400 Yılı İsmâîlîler: Tarih ve Kuram*, çev. E. Özkaya, Ankara 2001.
- Dökmeciyan, R. Hrair, *Arap Dünyasında Köktencilik*, çev. M. Karahanoğlu, İstanbul.
- Ebû'l-Fidâ, (1997). *Tarih*, Beyrut 1992.
- Fırlalı, Ethem Ruhi, *İmâmiyye Şiası*, İstanbul 1984.
- Güner, Ahmet, "Şii Yüzyılında Yahut Büveyhiler Devrinde Bağdad'dan Bazı Yansımalar", *Uluslararası İslâm Medeniyetinde Bağdad Sempozyumu*, MÜİF yay., 2011, ss. 151-170.
- Hakyemez, Cemil, *Şîi-Sünnî İttifak Arayışları*, Çorum 2009.
- Hitti, Philipp K., *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1980.
- İbn el-Cevzî, Cemâleddin Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali (596/1200), *el-Muntazam fi Tevârihi'l-Mulûk ve'l-İmam*, thk: Muhammed Abdülkadir Ata ve Mustafa Abdülkadir Ata, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.
- İbn Kesir, İmâduddin Ebû'l-Fida İsmail b. Ömer (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut 1988.
- İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, trc. Abdülkerim Özaydın, İstanbul 1987.
- İbnül-Azimî, *Azimî Tarihi: Selçuklularla İlgili Bölümler (430-538/1038-1143)*, haz. Ali Sevim, Ankara 1988.
- İnayet, Hamit, *Çağdaş İslâmî Siyasî Düşünce*, çev. Yusuf Ziya, İstanbul 1995.
- İsferâ'ini, Ebû'l-Muzaffer (471/1078), *et-Tebîr fi'd-Din ve Temyîzi'l-Fırkat'n-Nâciye an Frâka'l-Hâlikîn*, thk. Kemal Yusuf el-Hûd, Beyrut 1983.
- Kâtib, Ahmed, *Şiada Siyâsal Düşüncenin Gelişimi*, çev. M. Yolcu, Ankara 2005.
- Kaymaz, İhsan Şerif, "Arap-Kürt Karşıtlığı Temelinde Irak'ın Parçalanmasına Giden Yol ve Türkiye", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 1/1, 2005.
- Kedourie, Elie, "The Iraqi Shi'is and Their Fate", *Shi'ism, Resistance and Revolution*, ed. Martin Kramer, London 1987.
- Kelidar, Abbas, *The Shii Imami Community and Politics in the Arab East Middle Eastern Studies*, 19/1, 3-16, 1983.
- Kırkıl, Emin, "Şah İsmail Dönemi İktidar Mücadelelerinde İki Dinsel Kurum", *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, III, 2012, ss. 177-184.
- Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi: Alparslan ve Zamanı*, Ankara 1992.
- Köymen, Mehmet Altay, *Tuğrul Bey*, Ankara 1986.
- Kramer, Martin, "Introduction", *Shi'ism, Resistance and Revolution*, ed. M. Kramer, London 1987.
- Lapidus, Ira M., *Modernizme Geçiş Sürecinde İslâm Dünyası*, çev. İ.Safa Üstün, İstanbul 1996.
- Litvak, Meir, "A Failed Manipulation: The British, the Oudh Bequest and the ShD'D 'UlamD' of Najaf and KarbalD'", *British Journal of Middle Eastern Studies*, 27/1, Mayıs 2002, ss. 69-89.
- Mellat, Şibli, "Religious Militancy in Contemporary Iraq: Muhammad Baqer as-Sadr and the Sunni-Shia Paradigm", *Third World Quarterly*, X/2, 1988, ss. 699-729.
- Mellat, Şibli, *Çağdaş İslâmî Uyanışta Hukukun Rolü*, çev. Tuncay Dinç, İstanbul.
- Mercil, Erdoğan, "Büveyhiler", *DİA*, VI, 1997.
- Moaddel, Mansoor, "Shi'i Political Discourse and Class Mobilization in the Tobacco Movement of 1890-1892", *Sociological Forum*, 7/3, 1992, ss. 447-468.

- Nakash, Yitzhak, *Irak'ta Pandora'nun Kutusu*, çev. Metin Saltoğlu, İstanbul 2005.
- Nasr, Seyyid Hüseyin, *Modern Dünyada Geleneksel İslâm*, çev. Savaş Ş. Barkçın-Hüsamettin Arslan, İstanbul 1987.
- Neccar, Hani el-Cevad Kazım, "el-Meşrû us-Siyasî ve'l-İçtimâî Lisseyyid Muhammed Muhammed Sadık es-Sadr fi'l-İrakî min Seneti 1991-1999" (Macıstır Adâb-ı fi't-Tarihi'l-Muasır, Câmîatü'l-Basra Külliyyetü'l Âdâb), Basra 2010.
- Nizâmü'l-Mülk, Ebû Ali Hasan b. Ali et-Tüsî(485/1092), *Siyasetnâme*, (Farsça ve Türkçe çevirisi birlikte) haz. Mehmet Altay Köymen, Ankara 1999.
- Norton, Augustus Richard, "Shi'ism and Social Protest in Lebanon", *Shi'ism and Social Protest* (ed. Juan R.I. Cole and Nikki R. Keddie), New York 1986.
- Ocak, Ahmet, "Selçuklular Döneminde Şii-Sünnî İlişkileri", *Erdem*, VIII/23 (Türklerde Hoşgörü Özel Sayısı II), Ankara 1996.
- Ocak, Ahmet, *Selçukluların Dinî Siyaseti*, İstanbul 2002.
- Özcan, M., "Irak'ta Direnişin İslâmî Vechesi", *Irak Dosyası II*, 163-304, İstanbul 2003.
- Özcan, Mustafa, "Irak'ta Yeni Düzen/leme", *Umrân*, S. 105, Mayıs 2003, ss. 16-23.
- Polk, William R., *Irak'ı Anlamak*, çev. Nurettin el-Hüseynî, İstanbul 2007.
- Sabah Gazetesi, "Sadr Sünnîlerden Özür Diledi", *Dünya Haberleri*, 1 Mayıs 2013.
- Sekîni, Hani Ubeyd Zübeyrî, "el-İmam Musa es-Sadr ve Devrühü's-Siyasî ve's-Sekafi ve'l-İçtimâî fi Lübnan-1960-1978" (Macıstır Adâb-ı fi't-Tarihi'l-Muasır, Câmîatü'l-Basra Külliyyetü'l Âdâb), Basra 2009.
- Shanahan, Rodger, Shi'a Political Development in Iraq: The Case of the Islamic Da'wa Party, *Third World Quarterly*, 25/5, 2004, ss. 943-954.
- Sluglett, Peter and Marion Farouk-Sluglett, "Some Reflections on the Sunni/Shi'i Question in Iraq", *Bulletin (British Society for Middle Eastern Studies)*, 5/2, 1978, ss. 79-87.
- Suyutî, Celâleddin (911/1505), *Tarihu'l-Hulefa*, thk. M. M. Abdulhamid, Beyrut 1997.
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti*, İstanbul 2003.
- Uyar, Mazlum, *Şii Ulemanın Otoritesinin Temelleri*, İstanbul 2004.
- Üstün, İsmail Safa, "Esed Neden gitmiyor?", *Star Gazetesi*, 29 Eylül 2013.
- Watt, M., *İslâmî Hareketler ve Modernlik*, çev. Turan Koç, İstanbul 1997.
- Wiley, Joyce N., *Irak Şii'leri*, Metin Mutanoğlu-Osman Baş, İstanbul 2004.
- Yazıcı, Nesimi, *İlk Türk İslâm Devletleri Tarihi*, Ankara 2006.